

Et bibliografisk storværk

DANSK HISTORISK BIBLIOGRAFI 1913–1942. *Udgivet af Den danske historiske Forening ved Henry Bruun. I. Indledning, politisk Historie samt Stats- og Kulturforhold til og med Erhvervsliv. Nr. 1–11830. II. Stats- og Kulturforhold fra Aandsliv og ud. Nr. 11831–20819. Rosenkilde og Bagger. 1966 og 1967. XVI + 641 og XI + 472 s. Pris 49,50 pr. bind indb.*

Et længe savnet hjælpemiddel ser nu dagens lys og kan ventes afsluttet i løbet af få år. Erichsens og Krarups danske historiske bibliografi gik til udgangen af 1912; Den danske historiske Forening har vel derefter i årsbibliografier, først ved Alfred Krarup, i nogle år ved Victor Hermansen, siden gennem en lang årrække ved Henry Bruun søgt at muliggøre orienteringen i tilvæksten. Årlige oversigter er dog nu engang kun en øjeblikkelig hjælp, der som rækken vokser i hæfteantal, gør benyttelsen træls. En stor samlet biografi 1913–42 ved dr. Henry Bruun har da også længe været ventet, så meget mere som en fortsættelse heraf, en femårsbibliografi 1943–47 (ligeledes ved dr. H. B.) udsendtes i 1956 som en prøve på den store kommende 30-årsbibliografi og tillige som den første af planlagte femårsbibliografier, med hvis videreførelse det endnu ligger tungt. Den nyeste bulletin går ud på, at Den danske historiske Forening sammen med Dansk historisk Fællesforening vil udsende årsbibliografier vedr. Danmarks historie, svarende til de årlige bibliografier, der sidst tryktes for året 1940, og begyndende med litteratur for 1967. Der bliver således et hul for de 19 år 1948–66 tilbage; ubehaget herved vil anmelderen helt fortrænge i glæden over det nye 6-bindsværk, hvoraf de to første bind omtales nedenfor.

En sådan kæmpebibliografi med henvend 52.000 numre (mod Erichsens og Krarups 36.000) er et arbejde, der kræver tid, og dr. Henry Bruun har ikke gjort sig arbejdet let; det nye værk er ikke blot en omredigering af de foreliggende årlige oversigter; disse er blevet grundigt revideret og væsentligt suppleret; især ved de ældre årgange var dette påkrævet.

Det er det af Erichsen og Krarup benyttede system (en bedrift kalder udgiveren det), der stort set ligger til grund for dr. Bruuns værk, som er blevet til gennem ca. 25 års arbejde; alene denne lange arbejdsperiode har gjort, at en mere revolutionær nutid ikke har kunnet præge værket i større udstrækning, hvilket den sindige benytter utvivlsomt vil værdsætte. Der er ikke noget oplæg til EDB-klassificering eller andet sligt. Den største revolution er, at Å er anbragt sidst i alfabetet, og det må kunne bæres.

Det vil dog ikke sige, at dr. Bruun altid har kunnet vandre ad de af hans for-

gængere fastlagte veje; arkæologi har fået sin plads i et stort afsnit i Bind I, og i det kommende Bind III vil dukke afsnit op om det større Danmark (tropekolonier, Grønland, danske i udlandet); det oplyses også i forordet, at kulturhistoriske emner har fået forholdsvis mere plads end hos Erichsen og Krarup; således er afsnittet: Oplysning, gængse forestillinger og folketro, »der uden held søgtes afgrænset fra den egentlige folkemindelitteratur«, i det nye værk stærkt udvidet og omarbejdet. Afholdsbevægelsen, der i det behandlede tidsrum nåede sin (foreløbige?) kulmination, har opnået den påskønnelse at få en særlig undergruppe. Udvidelsen af de kulturhistoriske afsnit er nok et tidstypisk og påkrævet træk, der vil glæde ikke mindst dette tidsskrifts læsere. Det kan vel også forventes, at det topografiske afsnit, når det foreligger, som i bibliografien for årene 1942–47, vil blive opdelt efter landsdele, et fremskridt fra Erichsen og Krarup. Vokset er også antallet af de såkaldte »tillæg« til Danmarks historie; de omfatter nu (I s. 271 ff.) kongehuset, skandinavismen, parti-historie og fredsbevægelsen (sidstnævnte en meget lille »hale«) samt politisk lokal-historie. Nedsåret er åbenbart aktuel politisk polemik; ligesom et af de kommende bind vil vise, at grænserne er trukket lidt snævrere m.h.t. medtagelse af arbejder om nordmænd, islændere og holstenere.

Artikler (herunder kronikker) fra dagspressen, fagforeningsblade og ugeblade »af overvejende underholdningspræg« er principielt forbigået; det kan næppe være anderledes, selv om adskilligt af værdi her går tabt.

At placeringen af de enkelte numre nu og da må have været vanskelig er givet; at benytterens skøn ikke altid vil falde sammen med udgiverens, siger også sig selv. Anmelderen, der ikke er bibliograf, men ser på værket med en almindelig benytters øjne, finder det langt rimeligere end at påpege inkonsekvenser og mærkværdigheder at give udtryk for sin respekt og taknemmelighed; det er en imponerende indsats, dr. Bruun har øvet. Hvilken tålmodighed og forsagelse gennem årtier (men vist præsteret med glæde) må ikke ligge bag!

For den virkelig interesserede er det tilmed en spændende bog, der næppe bør nydes umiddelbart før sengetid. Bøger, artikler, småtryk, der var glemt eller helt ukendt, dukker frem og sætter tankerne i sving; utvivlsomt må en sådan bibliografi virke befrugtende og give stødet til nye undersøgelser.

Værdifuldt forekommer det mig, at så mange småtryk, som man vanskeligt finder frem til, nu bliver draget frem af mørket. Adskilligt af det, der måske uvilkårligt får en og anden til at trække på smilebåndet, kan vel i en større sammenhæng være af betydning; mange småforeningers arkiver forsvinder med foreningerne, og så er selv et lille festskrift af værdi. Mon boldklubben Sylvia (med sit 25-års jubilæums-skrift på 12 upaginerede sider) stadig er i live? Eller Toldbodarbejdernes Sangforening, der fejrede de 25 år i 1915 med 20 sider? Et festskrift for 50-året ses ikke udkommet. Skulle sangen på toldboden være forstummet? Mange mejerier, fag-, brugs-, grundejer-, afholds-, og restauratørforeninger o.l. har sat sig lokale mindesmærker ved jubilæer; ofte vel kasseret og glemt af de allerfleste, men nu draget frem her. Hvor er de blade, der faldt for 50 år siden? Dr. Bruun – og nu vi alle med ham – ved det.

Et meget stort arbejde er gjort med gennemgangen af tidsskrifter. Der har ikke været gevinst i hver årgang, og meget er småt nok. Historikeren med de høje bryn vil hæve disse yderligere, når han f. eks. kommer til kaniners og duers historie; men siger man heste-, kvæg- og svineavl (og det er jo dog kutyme) må fjerkræet, kaniner

o.l. naturligvis med, og så er der ingen vej uden om tidsskrifterne for fjerkræ-, bi- og kaninavl etc. I en tid, der ønsker decentralisering, må det da også være opmuntrende, at Provins-Dueavlsforeningen allerede i 1917 formåede at sætte sig et 10-års minde (nr. 7642). Kaninsagens historie synes fortrinsvis plejet af en enkelt historisk interesseret, der dog ikke har grebet pennen hvert år; så sagen fortjener fortsat studium. Man kan glædes eller forarges over sligt, som man ønsker det; men anmelderens hovedindtryk er dog, at det er nyttigt, at disse mængder af artikler her er registreret; nu og da henvender de sig til mindre kredse af interesserede og har på ingen måde villet prætendere at være stene i historikernes stolte bygning; der er også adskilligt opbag og afkog imellem; men det kan ikke være en sådan bibliografis opgave at give karakter for præstationen; benytteren – om samme har forstand – kan hurtigt ud fra forfatter og artiklens størrelse lære at se, hvor der er bid.

Større er nok i virkeligheden vanskeligheden ved at finde frem i den hastigt voksende masse af videnskabeligt kvalificerede arbejder til stof om det specielle problem, en benytter ønsker belyst; men her giver dr. Bruun utvivlsomt alt, hvad der med rimelighed kan forlanges, også ved henvisninger, når placering er mulig flere steder i systemet, eller i skarpe parenteser, når en titel ikke i sig selv giver tilstrækkeligt.

Som artikler i tidsskrifter naturligt har måttet plukkes ud og fordeles efter emnets art, har dr. Bruun også »opskåret« mange samlingsarbejder. Når »Det danske Folks Historie« er behandlet på denne måde, er grænsen utvivlsomt nået; overfor »Danske Herregaarde ved 1920« har udgiveren givet op; de 250 artikler var for overvældende. Det må selvfølgelig være udgiverens skøn; næppe nogen kan med rette bebrejde dr. Bruun, at der er »parteret« for lidt.

Et problem, der ikke i perioden 1913–42 har haft større dimensioner, men utvivlsomt i stigende grad får det fremover, angår medtagelsen af duplikeret materiale. Dr. Bruun medtager med rette den slags »tryk«; spørgsmålet er nok snarest, hvor meget heraf der indgår i de offentlige biblioteker, da pligtaflevering ikke påhviler producenterne. Når dr. Bruun medtager værker, der betegnes som maskinskrevne, er grænsen derimod formentlig overskredet, hvis det ikke drejer sig om duplikata; der kan her henvises til Holger Hjelholts og C. O. Bøggild-Andersens konkurrenceafhandlinger fra 1936 (nr. 1522 og 1524) om forbindelsen mellem Danmark og Norge i det 18. århundrede; her kan spørgsmålet rejses, om sådanne arbejder er fremstillet til offentlig afbenyttelse, og dette kan også gælde tilsvarende duplikerede arbejder; men de biblioteker, der er i besiddelse af sådanne, må være klar over de hensyn, der kan være at tage til forfatterne.

Det er de første bind af dr. Bruuns bibliografi, der her foreligger, udarbejdet med usædvanlig omhu og eftertanke, til stor ære for udgiveren og for den forening, der står bag arbejdet, et monument over dem, men også over et tidsrum, årene 1913–42, der ikke bød forskningen gode kår, præget som det var af krig, kriser og forvirring. Det er vemodigt for en midaldrende at konstatere, at de fleste af dem, der her har gjort deres livsindsats, nu er borte; men man forbløffes og glædes over, at så meget og så meget værdifuldt under disse ofte vanskelige og lidet opmuntrende ydre forhold er præsteret af dette slægtled, der måske ikke var rigt på genier og nybrydere, men hvori så mange havde en beundringsværdig trofasthed over for deres kald, en trofasthed, som tydeligt spores i bibliografien, og som forhåbentlig nedarves.

C. Rise Hansen

Tysk grundighed, når den er bedst

FAMILIENGESCHICHTLICHE BIBLIOGRAPHIE, BAND 11, 1960–1962.
*Herausgegeben von der Zentralstelle für deutsche Personen- und Familien-
geschichte zu Berlin. Bearbeitet von Heinz F. Friederichs. Verlag Degener & Co.,
Neustadt an der Aisch 1961–1963. 894 s. 120 DM.*

Der er i tidens løb sagt mange gode vittigheder om tyske forskeres hang til systematik og grundighed, man tænke blot på den klassiske historie om elefanten. Men på et felt som det bibliografiske kommer disse egenskaber til den rette udfoldelse. Materialet angribes enten lokalt eller efter saggrupper. Som eksempel på det første kan nævnes de fortræffelige bibliografier over bidrag til slesvigsk og holstensk historie, indbefattet danske bidrag, som med regelmæssige intervaller udsendes i 5-års bind, således at man her – mirabile dictu – fra tysk side er helt ajour. Som eksempel på det andet skal her nærmere omtales den Familiengeschichtliche Bibliographie, hvoraf bind 11 dækker perioden 1960–1962. Og lad det være sagt straks, med adresse til de mange, der desværre stadig ikke regner slægtshistorie for andet end et snurrepiberi, at udgiverne har anlagt meget vide rammer for, hvad der er medtaget. En rigtigere titel til bogen havde derfor snarere været »Personalhistorisk Bibliografi«, men også det er i visse henseender for snævert.

Bibliografien er opdelt i 10 afsnit efter en noget anden systematik end de tidligere bind, men om forholdet mellem disse skal henvises til anmeldelsen i PersHist T 15. rk. 2. bd. hft. 3. Foruden de centrale afsnit om genealogi i almindelighed, kilder, familier og enkeltpersoner findes afsnit om lokaliteter, forskellige professioner, navne, billeder og monumenter, våben, segl og bomærker, befolkning og arvebiologi. Memoirelitteraturen er medtaget og en lang række tidsskrifter er også inddraget i bibliografien. Af stor betydning er det bredt udbyggede henvisningssystem. Selvom der f. eks. under arkiver i gruppen kilder kun er optegnet to titler for 1960, er der ikke mindre end 21 henvisninger til lokaliteter, hvis arkiver omtales i denne gruppe, og under »enkeltkilder« er der henvisninger til bl. a. borgerskabsprotokoller, retsbøger, bryllupsdigte, ligprædikener, regnskabsbøger, stambøger, universitetsmatrিকler, laugsprotokoller etc. etc. Eksemplerne er tilfældigt valgt og skal tjene til at belyse bibliografiens spændvidde. For at illustrere det ydre omfang kan det oplyses, at denne treårsbibliografi rummer 24.884 titler samt et tospaltet forfatterregister på 100 sider.

Værkets historie går tilbage til 1925, da dets udgivelse blev påbegyndt, men selve bibliografien dækker tiden 1897–1945 og 1960–1962. I tiden 1925 til 1938 udsendes de første 6 bind omfattende tiden til 1937. I 1951 påbegyndte man udgivelsen af bind 7, der nu er afsluttet, og som fortegner litteraturen fra 1936–1945. Hertil kommer det ovenfor omtalte bind 11 for årene 1960–62. Der arbejdes på bindene 8–10, perioden 1946–1959, og den nye litteratur registreres løbende, således at udsendelsen kan fortsætte regelmæssigt fremover. I dette mammutværk har man altså ikke fortabt sig i forordet til indledningen til første binds første hæfte, men har formået samtidig at gå igang med at fylde det uundgåelige hul ud, der opstod under krigen, og undgå at der fremkommer et nyt.

Hans H. Worsøe

Folkemindeforskningen i støbeskeen

IØRN PIØ: FOLKEMINDER OG TRADITIONSFORSKNING. *Dansk historisk Fællesforenings håndbøger, København 1966. 84 s., indb. 15,75 kr. (bogladepris 22,75 kr.).*

I DHF's meget nyttige håndbogsserie, som burde være obligatorisk læsning for alle, der beskæftiger sig med den historiske videnskab, har arkivar ved Dansk Folkemindesamling Iørn Piø udgivet dette bind, der behandler folkemindeforskningens teori og metoder.

Bogen er særdeles nyttig. Den er sprængfyldt med stof, og man må holde ørerne stive, når man læser den, for lettilgængelig er den ikke. Den hører til de bøger, man må læse både to og tre gange, inden man helt kaperer dem, så koncentreret er den (måske har man principielt givet forfatterne for få sider til at skrive disse håndbøger?). Bogens store fortjeneste er, at den giver en oversigt over hele det nybrud, der er sket inden for folkemindevidenskaben i de sidste 15–20 år, for Nordens vedkommende væsentligst fremkaldt ved den rigt begavede, dybt tænkende professor i Lund, C. W. von Sydows banebrydende arbejder, her i Danmark på fremragende og selvstændig måde lanceret af hans elev fil. lic. Laurits Bødker, der som den første efter Axel Olriks død (i 1917) fik en lærestol i faget ved Københavns Universitet. Bødker er selv en original tænker, som nyder internationalt ry for sine mange arbejder, hvori han har klarlagt den nye linje, og han har udklækket et kuld af dygtige elever.

Der er ingen tvivl om, at de fleste af den ældre generation af folkemindeinteresserede vil få et chok ved læsningen af bogen, hvor den nye forskningsprogram fremlægges. For den der er opvokset i den »klassiske« folkemindeforskningens mere romantiske tid, således som den her i Danmark kendetegnes ved navne som H. F. Feilberg, Axel Olrik og Hans Ellekilde, for blot at nævne de mere fremstående, vil det på mange måder være som ny tale, hvor det man troede på og egentlig befandt sig så vel ved, pludselig er taget op til særdeles gennemgribende og brutal revision med delvis forkastelse til følge. Måske er den nye tids folk tilbøjelige til at kassere for meget af det gamle og fremhæve forskellene for kraftigt, men det gælder vel almindeligvis enhver forskning med livskraft, at den ikke glemmer sine egne fortrin, og det er der intet at sige til.

Uden tvivl har den nye bølge sat fart over feltet. Dansk Folkemindesamling er ikke mere en »nissesamling«, som lider af plads- og personalemangel i den uhyggelige grad som tidligere, og støvet falder ikke mere langsomt over institutionen. Karakteristisk er det, at en kendt, nu afdød, forsker så sent som i 1940'ernes slutning erklærede, at nu var indsamlingens tid forbi, nu kunne der ikke hentes mere af værdi op af folkedybet. Denne opfattelses rigtighed blev ganske vist betvivlet allerede dengang, men en vis defeatisme havde faktisk bredt sig gennem mange år: hvad kan det nytte? Nu, 20 år efter, indsamles der på livet løs under det motto, at der hver dag skabes folkeminder. En flok unge studenter af faget – sådan noget eksisterede ikke før, fordi der ved de danske universiteter simpelthen ikke blev doceret folkeminder – gennemtrawler landet og opskriver, tager på bånd, filmer og fotograferer af hjertens lyst. Indsamlingens karakter præges af større nøjagtighed og mere fleksi-

bilitet m. h. til miljø og emne. Det er glædeligt, at der nu er sådan en voldsom grøde i foretagendet i modsætning til det for få år siden nærmest uddøende feltarbejde.

Det vil føre for vidt at referere Piø's bog, som selv er et fint og klart skrevet resumé af det der bevæger sig i tiden. Han peger på, hvorledes traditionsforskningen er blevet fornyet ved at hente inspiration fra den moderne etnologi, sociologi og psykologi. Han redegør for den forstærkede betydning man nu tillægger meddelelserne, deres sociale og kulturelle miljø, deres egen individualitet. Han drejer halsen om på ældre folkloristers tyrkertro på, at man af traditionsstoffet kunne slutte tilbage til hedengangne tiders tro og skikke, idet han med rette peger på, at traditioner langtfra altid er så uforanderlige, som man i almindelighed går og tror. Han gentager også det naturlige krav, at alle samfundsmiljøer inddrages i forskningen og ikke blot et enkelt, f. eks. bondestanden, der tidligere ansås for at være den eneste traditionsbærer, hos hvem man kunne forvente at finde det, man egentlig også ønskede. Alt dette og meget mere er, vil enhver erkende, selvfølgeligheder, som imidlertid langtfra altid er fulgt af sig selv, hvilket kendsgerningerne noksom viser.

Der er en stadig stigende, næsten foruroligende interesse for folkeminder i videste forstand, både her og i udlandet. I turistbrochurer fra mange lande anføres der som tillokkelser i programmerne noget som betegnes »folklore«. Ganske vist dækker dette begreb mest folkedans og -musik og måske mere eller mindre besynderlige nationale retter, serveret af nydelige damer i folkedragt og indtaget i gamle bondestuer på frilandsmuseer. Men ved siden af dette turistmæssigt udnyttede, overvejende romantiske gøgl findes der virkelig blandt folk en levende og seriøs interesse for det der dækkes af folkeminde-begrebet, både eventyr (i hvert fald blandt børn), folketro, skikke, fester osv., i mindre grad måske sagn, som man tidligere var så glad for, men som man nu ikke rigtig ved, hvad man skal stille op med. Man har på fornemmelsen, at der her er noget, som er både værdifuldt og – hvad der ikke er mindre attraktivt – interessant. Men hvorledes kan man i praksis udnytte de vældige mængder af indsamlet stof?

Piø giver sig ikke direkte af med at bringe anvisninger på, hvordan historikeren, for hvem bogen er skrevet, bør gå til værks. Hans opgave har jo været at fremsætte de videnskabelige problemer. Principielt vil det for en historiker givetvis være det rigtige at udnytte stoffet som kulturstof, idet det giver bidrag af vidt forskellig art til belysning af menneskets kår og tænkning på en bestemt egn, i en bestemt tid. Det kan kort sagt give det, som de almindelige arkivalske kilder ikke kan eller forventes at give. Heri ligger der noget frugtbart, som historikerne selvfølgelig ofte, men dog langtfra altid har benyttet sig af. Måske fordi de har haft en vis foragt eller en usikker fornemmelse over for den slags underligt svævende stof, som de mange gange ikke har vidst, hvad de skulle stille op med.

Det har taget forbløffende lang tid i historieskrivningens historie, inden kulturhistorien fik mæle, og inden den overhovedet blev taget alvorligt. Vi er ikke i tvivl om, at den i høj grad vil præge fremtidens historiske undersøgelser, både m. h. til rigshistorie og lokalhistorie. Og i den finder store dele af folkemindestoffet sin naturlige plads.

Henning Henningsen

Antikultisk stednavnetolkning

ALLAN ROSTVIK: HAR OCH HARG. *Studier till en svensk ortnamnsatlas utgivna av Jöran Sahlgren 11. Uppsala 1967.*

Når denne afhandling skal omtales her, er det, fordi én side af den ikke blot har interesse for stednavneforskere og filologer, men også for historikere. Den kommer her fra en sproglig synsvinkel ind på problemer, som Olaf Olsen har behandlet ud fra en arkæologisk i »Hørg, hov og kirke« 1966.

Den kultiske stednavneforståelse, opfattelsen af, at stednavne er en vigtig kilde til religionshistorisk kundskab om førkristen tro i Norden, har som bekendt en lang og sejlvet tradition i vor stednavneforskning. Mere og mere bliver det dog vel klart, at stednavne har en uhyre begrænset – om overhovedet nogen – religionshistorisk værdi. Blandt de påtrængende opgaver både for navneforskning og religionshistorie er en ny og radikalt kritisk undersøgelse af hele kildematerialet, hvorpå den kultiske stednavneforståelse bygger. Indtil denne foreligger, må man være taknemmelig for videnskabelige enkeltundersøgelser som denne, der bidrager til at løse nogle af problemerne i dette kompleks.

I tendensen til kultisk navnetolkning har stednavne, der indeholder *hargh*, spillet en fremtrædende rolle, vel også fordi vor viden om ordets faktiske betydningsindhold var så vag, at der var basis for allehånde teorier.

Forholdet er dette, at der hverken i fornsvensk eller gammeldansk findes overleveret *hargh* som appellativ; derimod findes ordet i en del stednavne. I Danmark er de sikre *hargh*-navne relativt få. Blandt de kendteste er herredsnavnet Harre i Salling. Ordet findes endvidere bevaret i svenske og norske – men ikke i danske – dialekter. Dets grundbetydning synes at være stenhob, klippe, men desforuden har ordet i vestnordisk en mere specialiseret betydning: stenalter, offersted. Det lykkes imidlertid Rostvik at levere et sandsynlighedsbevis for, at denne betydning aldrig har været levende i folkesprogene, men er litterær, opstået i den ældste kristne oversættelseslitteratur, hvor der jo fandtes det problem, at en række fremmede begreber skulle omplantes. Den kultiske betydning i dette ord tænkes opstået ved oversættelse af f. eks. det gammeltestamentlige begreb offerhøj gennem nymøntning af det antageligt da i alle nordiske sprog forekommende *hargh*, som i norsk direkte kan betyde fjeldtop.

Når mange har villet finde denne kultiske betydning i stednavne på *Hargh* – og ikke den mere nærliggende terrænbetegnende skyldes det dels almindeligt sværmeri for gammelnordisk religion, dels at der i svensk forekommer to stednavnesammensætninger med gudenavn og *hargh*. Dette har man villet tage til indtægt for en kultisk betydning af *hargh*. Som det imidlertid rigtigt påpeges af Rostvik, er disse navne kun kultiske, i kraft af at forleddet er et gudenavn. Om efterleddets forhold i så henseende kan der intet sluttes heraf.

Forfatteren kommer derfor til det nøgterne resultat, at man i nordiske stednavne overalt bør regne med en konkret, naturbetegnende, ikke-kultisk betydning af *hargh*.

Med denne afhandling har hele tendensen til kultisk stednavneforståelse fået endnu et grundskud. Flere bør følge efter.

Bent Søndergaard

Nyttig arkivnøgle

POUL RASMUSSEN OG AASE ROSENBERG RASMUSSEN: DE NØRREJYSKE LANDDISTRIKTERS RETS- OG POLITIKREDSE INDTIL 1956. *Udg. af Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg 1967. 123 s. dupl. Pris 9 kr. ved henvendelse til Landsarkivet.*

Det hænder ofte på landsarkivernes læsesale, at en fortvivlet læsesalsbesøgende henvender sig ved inspektionsskranken med klage over, at han ikke kan finde den oplysning, han søger. I mange tilfælde skyldes det, at han leder et forkert sted. Han mener at vide, at han bør søge i det og det arkiv, men det er desværre en helt anden embedsmand, der har haft den sag til behandling, i hvilken han venter at finde den ønskede oplysning, og derfor finder han ingenting. Alle, der er flittige gæster på et landsarkivs læsesal, ved af smertelig erfaring, at intetsteds er arkivundersøgelser vanskeligere at gennemføre end inden for de gamle retsbetjentarkiver. Her må man ofte lede meget længe og undertiden forgæves.

For benyttet af retsbetjentarkiverne i landdistrikterne i Nørrejylland tegner fremtiden sig nu væsentlig lysere, efter at landsarkivet i Viborg i 1967 har udsendt: De nørrejske landdistrikters rets- og politikredse indtil 1956.

Ved en arkivbenytter, i hvilket sogn og herred den lokalitet er beliggende, som han interesserer sig for, eller hvor den person, som han eftersøger, har boet, kan han nu ved hjælp af den udarbejdede oversigt i løbet af få minutter blive klar over, i hvilket arkiv han skal lede. Hovednøglen, der skal benyttes, er herredet, og de enkelte herreder er optaget i alfabetisk rækkefølge. Hvert herred har sit blad eller blade i bogen. Under hvert herred finder man i alfabetisk orden navnene på de sogne, der udgør herredet. I visse tilfælde kan et sogn høre til 2 herreder, og man må så forsøge sig i begge. Herefter følger i 4 hovedgrupper retskredsene indtil 1919, hvorfra der er opbevaret arkivalier, de gamle birker, retskredsene 1919–55 og politikredsene 1919–55. Ved et sindrigt bogstavsystem udfør hvert sogn kan man finde frem til, under hvilken retskreds eller politikreds det enkelte sogn eller del af det har henhørt til forskellig tid. Som alle ved, er det meget vanskeligt i detaljer at fastslå, hvilke lokaliteter, der har henhørt under de private birker. Udgifveren af den nye hovednøgle har derfor foretrukket under det enkelte birk at angive, i hvilke sogne det pågældende grevskab, baroni m. m. har haft gods beliggende.

Der kan ikke være nogen tvivl om, at den nu foreliggende oversigt over rets- og politikredsene indtil 1956 i Nørrejylland vil blive flittigt benyttet, og at den vil spare ikke alene landsarkivets personale, men også dets gæster for tidsrøvende undersøgelser i fremtiden. Har man først engang fattet udgiverens i begyndelsen lidt forvirrende jonglering med alfabetets bogstaver, er oversigten let at benytte. Det vil sikkert også blive hilst med stor tilfredshed af landsarkivets gæster, at arkivnumrene overalt er opført sammen med retskredsens navn.

Harald Jørgensen

Arkivregistraturer over tegninger

DESCRIPTIVE LIST OF PLANS IN THE SCOTTISH RECORD OFFICE.
*Vol. I by Ian H. Adams. Edinburgh. Her Majesty's Stationery Office. 1966. XV
+ 178 s. £1 2s. 6d.*

Nutidens reproduktionsteknik har i høj grad fremmet brugen af illustrationer, såvel til rent faglige formål som til almindelig oplivning af bogbilledet, også fjernsynsbrug af billedmateriale vil utvivlsomt i stigende grad bevirke, at ældre billedmateriale efterspørges, vel ikke mindst efterhånden som fjernsynet vil blive taget i anvendelse til mere avanceret undervisning og oplysning. Heldigvis findes der da og især til disse sidste formål meget betydelige samlinger gemt i arkiverne og mange bibliotekers kort- og billedsamlinger.

Mens egentlige kort- og billedsamlinger ofte er frit stillet m. h. t. materialets ordning og kan henlægges dem efter personer, steder o. l., er arkiverne hyppigst vanskeliggere stillet m. h. t. nyordning, da kort og tegninger her er en del af en arkivalisk, saglig opbygget helhed, hvorfra de – hvis de da er udskilt af »sagerne« – meget hyppigt kun er blevet det på grund af deres format. Årsagen kan dog også være, at kort og tegninger har haft længere praktisk brugstid end de øvrige arkivalier, hvortil de ved deres tilblivelse har hørt, tænk blot her på udskiftningskort og bygningstegninger. Endelig har ældre tiders smukt udarbejdede tegninger haft en upraktisk, men måske ikke helt uforklarlig tendens til længst muligt at blive liggende ved embederne og for den sags skyld også hos private.

Over arkivernes ofte meget omfattende samlinger af sådant i praksis ret u håndterligt tegningsmateriale kommer der følgelig let noget uoverskueligt og rodet, som arkivmanden med sin ængstelighed for at bringe uorden i eventuel gammel proveniens og ældre ordningssystemer står tøvende overfor at omordne. Ét er imidlertid givet, materialet må gøres lettere tilgængeligt ved detaljeret registrering og ved en offentliggørelse af disse registraturer. Problemet er utvivlsomt internationalt, og det har for danske interesse at se, hvordan man andetsteds griber det an. Nu foreligger 1. bind af en registratur over kort og tegninger i det skotske rigsarkiv i Edinburgh. Bindet har naturligvis interesse for landbrugshistorikere, da der heri registreres et betydeligt antal kort over landsbyers og gårdes jorder; men det er først og fremmest registraturrens anlæg og oplysninger, anmelderen har interesseret sig for.

The Scottish Record Office's bestand af kort (plans) falder i to store grupper: Register House Plans (RHP), en almindelig samling med accession fra forskellige kilder, og Sheriff Court Plans, der er fremkommet i forbindelse med jernbane- og andre offentlige anlæg i 1800-årene. Den her foreliggende registratur omfatter kun RHP-materiale, hvoraf arkivet for tiden har 7000 numre, men med stadig tilvækst, idet nytillkommende kort nummereres fortløbende. Denne samling er anlagt o. 1849, men omfatter kort fra o. 1750; mange er håndtegnede, men også litografier eller stukne kort, ja endog fotografier af kort uden for arkivet er indlemmet i samlingen. I dag forsynes alle kort naturligvis med oplysninger om proveniens; men i ældre tid har dette ikke altid været tilfældet.

De fleste kort og tegninger i RHP-serien er af topografisk art. Det foreliggende bind omfatter »plans« nummereret fra 1–1200; tegninger, der ikke er topografiske, er udeladt og ligeledes kort fra egne uden for Skotland. De noget under 1200 plans,

bindet angår, er heri ordnet topografisk, først efter de skotske grevskaber i alfabetisk orden, inden for grevskabet efter nutidens sogneinddeling, og derindenfor alfabetisk og kronologisk; d.v.s. at kort fra de samme egne også vil fremkomme i de følgende bind af registraturen. Selv om RHP-serien er i stadig vækst, kunne man vel ønske, at større mængder af kort var taget under behandling samtidigt; men det må antages, at andre praktiske hensyn, f. eks. til det overkommelige, har spillet ind. Det bedste er oftest det godes fjende.

Oplysningen om de enkelte kort synes udarbejdet med overordentlig omhu. Man finder angivet kortets titel og landmålerens navn, evt. gravør, litograf og forlægger, årstal for tilblivelse, målestok, dels hvad en tomme (inch) på kort svarer til i virkeligheden, dels beregnet i målestoksforhold, 1:100 el. 200 el. 1200 etc., overordentlig varierende for disse korts vedkommende. Kortets ydre mål angives, tilmed i cm., og der er oplysninger om evt. farvelægning. Kortets RHP-nummer anføres og – når muligt – dets arkivalske proveniens. Interessant er ikke mindst henvisningerne ved hvert kort til de moderne engelsk-skotske Ordnance Survey »one inch« (1:63.360)-maps med deres »National Grid and Reference System«, hvorved Skotland og England ved lodrette og vandrette linjer opdeles i kvadrater, hvis sider er én km, der betegnes ved to bogstaver og 4 tal. De registrerede kort placeres herindenfor ud fra et betydningsfuldt punkt midt i kortene, hvorved det bliver uvæsentligt, om kortene er orienterede efter nord eller anden retning. Beskrivelsen af kortene, der altid er en vanskelig sag, er holdt nede på det mindst mulige, men varierende i omfang fra kort til kort, oftest kun få linjer, nu og da dog 10 og derover.

Indledningen har til slut nogle sider om udviklingen indenfor skotsk korttegning. Der er et register med henvisning til personnavne og emner, derimod ikke til stednavne, idet den topografiske opdeling antagelig menes at give tilstrækkeligt. Emneregisteret med henvisning til f. eks. enclosures, jernbaner og kirker er værdifuldt. Bogen, der er i folio, er dygtigt fremstillet ad fotolitografisk vej og indbundet i stift bind, der på forsiden oplives ved gengivelse af et kortudsnit fra en landsbyrmark med det gamle agersystem. Det er en åbenbart dygtigt udført publikation, der i sit emne har begrænset betydning for os, men hvis principper og anlæg fortjener overvejelse også herhjemme. En rygtitel på bindet ville have været meget ønskelig.

Carl Rise Hansen

Traps Danmark

J. P. TRAP: DANMARK. *Femte udgave. Redigeret af Niels Nielsen, Peter Skautrup, Therkel Mathiassen. Århus, Skanderborg og Vejle amter (bind VIII, 1–3), 1257 s. Ringkøbing og Ribe amter (bind IX, 1–2), 1066 s. Gad, Kbh. 1963–64 og 1965. Kr. 77, 75, 90, 106 og 104,50 heftet.*

Hver generation sin Trap! lød fanfaren, da man i 1953 udsendte første bind af femteudgaven. Fanfaren var velvalgt, aldenstund den afsluttede fjerdeudgave på det tidspunkt kun var godt en snes år gammel. Men samtidig forpligtede forlag og redaktion sig unægtelig til at udsende den kraftigt ændrede og vældigt udvidede femteudgave i et sådant tempo, at den generation, som i 1950'ernes begyndelse tegnede

subskription på værket, ikke alene ville opleve dets færdiggørelse, men også fik chance for i et passende stykke tid at bruge den afsluttede udgave. I så henseende har de ansvarlige ikke svigtet.

Jævnside med udsendelsen af de forskellige bind har Traps 5. udg. været til behandling i dette tidsskrift (XIX s. 328 ff., XX s. 47 f., s. 219 f., XXI s. 141 f. og XXII s. 188 f.). Man har med rette peget på denne udgaves mange og væsentlige fortrin, og naturligvis holder de bind, der dækker det østlige, sydlige og vestlige Nørrejylland, fuldtud mål med de nordjyske og de østdanske bind. Og som det er at vente, er det skema, hvorover værket er opbygget, fortsat det samme. En enkelt udbygning af det lagte skema kunne dog godt være foretaget, uden at værket af den grund ville ændre karakter. Som det før har været påpeget, er det en forbavsende ringe opmærksomhed, man har viet det stykke kulturhistorie, som hedder bøndernes byggeskik. I amsindledningernes »Bebyggelsen i historisk tid« er man efterhånden nået til at nævne købstadsbebyggelsen på linje med kirker, herregårde og voldsteder, men landbygningerne lades stadig i stikken. Man kunne med fordel – og uden større pladsbehov – i denne sammenhæng have omtalt de for det pågældende amt karakteristiske landbygninger. Midt- og Vestjyllands grundmurede gårde fra 1800-årenes begyndelse og midte nævnes, dog kun i en bisætning, i indledningen til Ringkøbing amt, men deres sydligere beliggende frænder leder man forgæves efter i indledningen til Ribe amt. Ganske vist får man under beskrivelsen af Vejen sogn i Ribe amt fat i bygmesteren Peder Holdensen og hans bygninger i Malt og Anst herreder, men bortset herfra er der næsten aldrig lejlighed til at fremhæve bygninger af denne art i de enkelte sognebeskrivelser. Retfærdigvis skal det dog indrømmes, at billedredaktøren har været opmærksom på de smukke bygningers eksistens.

Omend emnevalget således fortsat er det samme, ser det ud til, at visse emner efterhånden har fået en forholdvis fyldigere omtale end det tidligere er sket. Eksempelvis kan der peges på emnet »Større erhvervsvirksomheder«, som det er behandlet i henh. Nykøbing F. (IV-3, 1955) og Silkeborg (VIII-2). Mens man for Nykøbings vedkommende kun får nævnt ialt 11 større industrivirksomheder på tilsammen 8 linjer, er det for Silkeborg blevet til 32 større industrivirksomheder på små 3 sider, incl. et billede af den papirfabrik, købstaden skylder sin opkomst. Under Herning får man som venteligt grundig besked om mange forskellige virksomheder, der beskæftiger sig med trikotage- og tekstilfabrikation, med angivelse af adresse og varernes art, virksomhedens alder og grundlæggerens navn, aktiekapitalens størrelse, antallet af funktionærer og arbejdere samt bygningernes alder. Alt i alt gode oplysninger for såvel industrihistorikeren som for den, der blot vil orientere sig i en bys erhvervsmæssige forhold, men man kunne have ønsket, at emnet var blevet behandlet i tilsvarende omfang i det østlige Danmark. Pudsigt nok er denne udtalte vilje til fyldigere behandling af mere betydningsfulde virksomheder ikke kommet Tjæreborg sogn i Ribe amt til gode. Her kunne man godt have tiltænkt rejsebureauet Nordisk Bustrafik en lidt mere fremtrædende placering end blot at blive nævnt, på linje med sparekasse, bankfilial, jernbanestation, postekspedition og telefoncentral.

Den samme tendens til større bredde i fremstillingen kan konstateres i omtalen af købstædernes gamle huse – man sammenligne f. eks. de respektive afsnit under Køge (II-3, 1960) og Ribe (IX-2) – og af herregårdsbygningerne. I de østdanske bind er sidstnævnte emne undertiden behandlet med stor knaphed, men til gengæld er de jyske herregårde ingenlunde blevet forsømt. De fleste vil imidlertid med største

fornøjelse læse de fyldige beskrivelser, der undertiden antager karakter af hele små monografier. Her skal fremhæves den fortrinlige beskrivelse af Frijsenborgs bygningshistorie, skildret i et omfang der tager ligeligt hensyn til den ældre hovedbygning og Meldahls bygning ca. 1860. Nu er Frijsenborg ganske vist hovedværket inden for sin aldersklasse af herregårde, men den har også fået tildelt mere end to siders tekst, hvor Orebygård i Maribo amt (IV-3, 1955) kun fik 8 linjer, og denne gård er da også et interessant bygningsmonument.

For værket som helhed fremkommer herved en vis skævhed, men det er efter anmelderens mening et spørgsmål, om denne skævhed ikke snarere bør påkalde ros end dadel. I mange Trap-brugeres øjne bliver de jyske bind derved kun så meget des mere værdifulde. For nok er Trap et opslagsværk, men hvem vil ikke gerne have god og fyldig besked om de lokaliteter, man slår efter? Og man får virkelig god besked.

Niels Oxenvad

Oldtidsminder og kulturhistorie

P. V. GLOB: DANSKE OLDTIDSMINDER. *Gyldendal, Kbh. 1967. 275 s. 74,50 kr., indb. 85 kr.*

P. V. Globs bog om danske oldtidsminder er udkommet i en ny udgave og i en ny skikkelse, en smuk og velillustreret bog på 275 sider.

Det er måske et tilfælde men kunne ligne en tanke, at den ikke selv betegner sig som 3. udgave af bogen fra 1942. Trods iøjnefaldende forskelle er der ikke tvivl om, at det er samme bog. Kapitlerne er stort set de samme, dele af teksten er gentaget uændret og i illustrationerne, hvor den største forandring synes at være sket, viser det sig ved nærmere sammenligning, at mange tilsyneladende »nye« billeder i den nye bog allerede findes i den gamle. Man kan falde i tanker over fotografiens dokumentariske værdi ved at se, at den samme optagelse, blot ved en ændret klichéteknik, kan få en anden karakter og en helt anden virkning. Der er dog også nye optagelser, som er med til at gøre illustrationerne til en fortræffelig og stærkt virkende bestanddel af bogen.

Når Danske Oldtidsminder er blevet en ny bog skyldes det dog først og fremmest teksten. Alt i alt er den nye udgave vel dobbelt så stor som den gamle og tekstforøgelsen især har bragt bogen meget nærmere sit mål. Den vil ikke blot skildre oldtidsminderne, men anbringe dem i den kultursammenhæng, hvori de hørte hjemme. Det kan være svært at gøre det, men det er netop denne udførligt meddelte kulturbaggrund, der bibringer læseren den rette forståelse af oldtidsmindernes betydning og som muliggør, at forfatteren med fornøden virkning kan appellere til os om at bevare dem.

Forsøget lykkes bedst i de perioder, hvor oldtidsminderne optræder talrigt og mest varieret. I yngre stenalder og ældre bronzealder og igen i vikingetiden optræder gravhøje og stengrave, helleristninger og runesten, skibssætninger, voldanlæg og meget andet i en sådan mængde, at de kan dække en sammenhængende kulturskildring. Men ældre stenalder, som ikke har efterladt sig synlige minder af den art, og andre perioder, hvor de er sjældnere, fremtræder noget svagere i skildringen.

Bevidst bødes der dog herpå ved at ordet oldtidsminder her tages i videste betydning. Alle påviselige levn fra vor lange historie, stednavne og skikke, findesteder og først og fremmest landskabet medtages i skildringen. Landskabet får sin sammenhængende skildring i ældre stenalders afsnit, hvor de forskellige landskabstyper præges, men hele bogen igennem er landskabet nærværende i beskrivelsen af landskabstyper eller i korte karakteristikker af findesteder.

På denne måde fremlægges da hele dette stof i en fyldig kulturhistorie, hvor de beskrivende afsnit veksler med videnskabshistorie, sagnstof, metoder og fortolkning som også forsøger at give den europæiske sammenhæng. Alt fremlægges i et levende og billedrigt sprog, som det er en fornøjelse at læse.

Lad så være at billedsproget af og til løfter os op over de historiske realiteter. I en enkelt bemærkning nævnes stridsøksefolkets lange vandring fra det fjerne Asiens sletter til den jyske hede: »Her endte deres færd og her fandt øjet hvile og erstatning for hjemlandets vidder i den jyske steppe«. Deres gravhøje er »opført af stridsøksefolket, der for 4000 år siden invaderede Jylland og blev fanget i den pose, omringet af havet, som de aldrig havde set før«. Det sidste lyder næsten som fra en jagt, men så hurtigt gik det vel ikke.

Glob er ikke bange for at følge det gode råd at digte »ud over kilderne, men aldrig imod kilderne«. De mange forskellige gravtyper omkring midten af 2. årtusinde og sager af bronze og guld som gravgaver afspejler urolige tider med folkeforskydninger og udstrakte handelsforbindelser, med eksport af rav og hvor måske »dejligt pelsværk og ligeså dejlige kvinder hørte med«.

Når det i afsnittet om bronzevalderens storhøje anføres, at der er forskel på gravhøjene fra forskellige perioder med hensyn til deres profil, burde det nok have været anført, at vi ikke ved, hvordan gravhøjene så ud, da de var nye og var i brug til forskellige ceremonier. Der er endnu for få udgravninger, der er store nok til at fortælle derom.

Noget for håndfast tages det vel også for givet at bebyggelsen i visse perioder kan aflæses af gravhøjenes fordeling. »Stort set kan man sige, at bronzevalderens gravhøje viser bebyggelsens omfang og færdselsvejenes beliggenhed«. Så længe de naturvidenskabelige dateringer ikke fylder mere end de gør, skal man vel tage sig i agt for at sige, hvor forskelligt den kulturelle udvikling er forløbet i de forskellige egne af landet, og hvor meget det kan betyde, at vi her har været nødt til i vid udstrækning at sætte lighedstegn mellem typologien og kronologien.

Men i en populær fremstilling ville det give for megen usikkerhed at tage forbehold af denne art, og de anmærkninger, der her er gjort, skal ikke tilsløre, at vi her har fået en bog, der har mulighed for at blive folkeeje, og som fortjener det.

Ved pragtfulde billeder og en levende tekst bliver vi fortrolige med vore oldtidsminder og den historie, der kan fortælles til dem. Vi tilskyndes til at opsøge dem ude i naturen, og vi opfordres til at værne om dem.

Hans Neumann

Nord Hallands faste fortidsminder

ELOF LINDÄLV: FORNFUND OCH FORNMINNEN I NORRA HALLAND.
*Udg. af Institutet för västsvensk kulturforskning. Skrifter 9. C. W. K. Gleerup.
Lund 1967. 311 s., ill. 25 sv. kr.*

Formålet med bogen er, som det også fremgår af forfatterens forord, at give en sammenstilling af fund og fortidsminder i de tre nordligste herreder i Halland. Der er ikke tale om en egentlig oversigt over områdets kulturhistorie, og der er heller ikke gjort noget afgørende forsøg på at indarbejde stoffet i en sammenhæng med de omliggende landskaber. Derimod har forfatteren villet give en så omfattende og aktuel oversigt over forskellige typer fortidsmindesmærker, som det er muligt, ved medtagelsen af resultaterne fra det svenske rigsantikvariats seneste registreringer i området i 1965–66.

Bogen er inddelt kronologisk i afsnit, der omhandler de vigtigste faste fortidsminder og enkelte oldsagstyper fra området. Afsnittene om stenalderens bopladser og grave er præget af områdets relative fundfattigdom i denne del af oldtiden. Det, som mere end nogen anden forhistorisk mindesmærketype synes at præge det hallandske landskab, er de store røser fra bronzealderen, som desværre kun sjældent rummer velbevaret gravinventar, og som oftest er udgravet af ukyndige. Placeringen af højene synes at angive, at de ligesom herhjemme blev anlagt ved forbindelsesvejene, dels ved søvejen langs kysten, dels langs den vestsvenske israndslinje, som har dannet den indre forbindelsesvej. Et afsnit om offerfundene fra bronzealderen omtaler bronzer fundet i moser og ved store sten, bl. a. det enestående bronzeskjold fra Nackhålle med udhamrede dyrefigurer. De gravfelter, som ved siden af bronzealderens røser præger landskabet mest, er gravpladserne fra yngre jernalder med de mange forskellige gravformer, trekantede, runde og skibsformede med høje bautasten imellem og ofte med en »domarring« på en central plads. Med et mosefund af flere lerkar, alle med madskorper, er man tilbage i hverdagens yngre jernalder med dens arbejde og sæsonophold ved den fiskerige Åsjön.

Bogen bærer præg af sin forfatters store lokalkendskab og interesse for netop dette landskab. Den er ved slutningen af de enkelte afsnit forsynet med lister over samtlige fund inden for gruppen med udførlige beskrivelser af beliggenhed og således meget anvendelig ved ekskursioner og udflugter i området. Til samme formål tjener de udmærkede kort over faste fortidsminder. Det er ikke en bog, som umiddelbart er egnet til at få et større publikum i tale, dertil er stoffet lidt for tørt og skematisk stillet op, og billedstoffet for beskedent og med for mange gamle, teknisk ufuldkomne billeder. Der er ganske vist afsnit med mere almene betragtninger over nogle af fortidsmindegrupperne, men de har en tendens til at gå mere i bredden end godt er for overskueligheden. Mest originale og fængslende bliver de afsnit, som bygger på forfatterens egne undersøgelser og registreringer, f. eks. afsnittet om Rolf-såker-manden og madferrådet i Åkulla-mosen. Alt i alt en bog, som vil være nyttig for fagarkæologen eller den meget vidende amatørarkæolog ved undersøgelser inden for Nordhalland eller ved indsamling af oplysning om enkelte fortidsminder, hvor bogen vil kunne bruges som opslagsværk for denne del af Sverige.

Marianne Bro-Jørgensen

Nyt runeværk

WOLFGANG KRAUSE: DIE RUNENINSCHRIFTEN IM ÄLTEREN FUTHARK. I Text, II Tafeln. 1966. (*Abh. d. Akademie d. Wissenschaften in Göttingen, phil.-hist. Klasse, dritte Folge Nr. 65*). 82 DM.

Bogen er en ny og stærkt forøget udgave af forfatterens værk med næsten samme titel: *Runeninschriften im älteren Futhark*, der udkom 1937 i *Schriften d. Königsberger gelehrten Gesellschaft*. Den lille forskel på titlerne skyldes, at den gamle udgave behandlede et ganske vist stort og repræsentativt udvalg af indskrifter med ældre runer, medens den nye medtager samtlige indskrifter, for så vidt de er »nogenlunde læselige og forstæelige« (hvad adskillige fra denne periode faktisk ikke er). Ialt behandles 222 indskrifter under 169 selvstændige numre (artikler) mod henholdsvis 181 og 100 i udgaven 1937. Det må bemærkes, at med den ældre futhark forstås her 24 tegns-futharken; anglofriske indskrifter, der er affattet i en længere runerække med 28–33 tegn er udeladt.

Krauses bog er et hovedværk indenfor runologien og en uundværlig håndbog for alle, der beskæftiger sig med urgermansk og urnordisk sprog og med folkevandringstidens historie. Den går med stor grundighed ind på såvel læsningen af indskrifterne som på den sproglige tolkning og det kulturhistoriske miljø. Den bringer udførlige og så vidt muligt helt à jourførte bibliografier til alle behandlede indskrifter og registrerer altså også den temmelig omfattende litteratur om de danske indskrifter fra perioden, der er publiceret i de 25 år, der er gået siden Lis Jacobsen og Erik Moltkes *Danmarks Runeindskrifter* udkom i 1942. Af endnu større betydning er det, at de vigtigste urnordiske indskrifter fra det gamle danske område, der er fundet siden runeværkets fremkomst, her har fået en samlet og let tilgængelig behandling. Det drejer sig bl. a. om så betydningsfulde runetekster som indskrifterne på Værløse-fibulaen, Stenmagle-æskan og Nøvling-fibulaen, fundet henholdsvis i 1944, 1947 og 1963.

Bogen rummer selvfølgelig en række nye tolkninger, men det, der stærkest skiller den nye udgave af Krauses værk fra den foregående, er de mange nye (relative) dateringer af indskrifterne, baseret på arkæologiske kriterier, der skyldes arkæologen Herbert Jankuhn. I nøje sammenhæng hermed står forsøgene på at henføre de enkelte indskrifter til bestemte germanske folkestammer. Adskillige indskrifter fra gammelt dansk område bestemmes med større eller mindre tvivl som heruliske, nogle som engelske eller heruliske, en enkelt, Vimose-dupskoen nr. 22, som herulisk eller dansk, Vimose-spændet (nr. 24) som østgermansk, formodentlig gotisk, medens spændet selv antages at være af nordisk oprindelse. Om Nøvling-fibulaen (nr. 13a) hedder det, at dens sprog er måske et af herulerne præget »*Gemeinurnordisch*«.

Disse bestemmelser er i hovedsagen ikke foretaget ud fra sproglige kriterier, hvad der også ville være umuligt, men bygger på en opfattelse af de etniske forhold i folkevandringstiden, der især er baseret på en fortolkning af de yderst kortfattede oplysninger om Norden i klassiske kilder.

Det er af betydning at gøre sig dette forhold klart, så formodninger om indskrifternes tilhørsforhold ikke betragtes som noget i retning af sproghistoriske kendsgeninger.

Kristian Hald

Østtyske både

WOLFGANG RUDOLPH: HANDBUCH DER VOLKSTÜMLICHEN BOOTE IM ÖSTLICHEN NIEDERDEUTSCHLAND. *Veröffentlichungen des Instituts für Deutsche Volkskunde. Band 41. Akademie-Verlag, Berlin 1966. 150 s. + 18 pl. + 1 kort.*

I det sidste årti af forrige århundrede fandt man ved Frisches Haff og Danzigerbugten rester af flere fartøjer, der på grundlag af lejringsforholdene kunne dateres til en tidlig del af middelalderen, men som ikke desto mindre i deres konstruktive opbygning havde slående lighed med de fartøjer, der endnu benyttedes af fiskerbefolkningen på denne egn. Der var øjensynlig tale om en ældgammel bådebyggertradition i området. Dette vakte betydelig interesse i tyske etnologiske kredse, og i årene 1900–05 indsamledes et fyldigt materiale af oplysninger om ældre bådtyper, deres benævnelse, byggemåde, anvendelse m. v. på grundlag af spørgelister udsendt til større dele af Nordtyskland. Dette materiale suppleredes af sprogforskeren Walther Mitzka's feltundersøgelser, der ledte frem til udsendelsen i 1933 af »Deutsche Bauern- und Fischerboote«, men materialet lå ellers i det store og hele uudnyttet hen indtil 1958, da det østtyske »Institut für Deutsche Volkskunde« ved Videnskabsakademiet i Berlintoog den opgave op at gennemføre et nøjere studium af fiskeriets erhvervs- og redskabsformer indenfor DDR's område. Arbejdet ledes af dr. Reinhard Peesch og har allerede resulteret i flere monografier bl. a. omfattende Rygen-fiskernes sociale organisation. Nu er yderligere kommet den første håndbog, der i sammentrængt form behandler et helt sagområde: de små både, fra stammebådene over fladbundede fartøjer af forskellig konstruktion til de kølbyggede småbåde; afgrænset til de fartøjer, der i hovedsagen er manuelt fremdrevet.

Forfatteren, dr. Wolfgang Rudolph, har i denne bog præsteret et stykke arbejde, der vil blive normgivende ved tilsvarende udgivelser i de nordiske lande, hvor der nok – i Norge og Sverige – er skrevet en hel del om lokale fartøjstyper, men hvor man i udpræget grad savner oversigten. Indenfor dansk område har Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg i en årrække gennemført et arbejde med opmåling af lokale bådtyper, men kun de færreste resultater heraf er publiceret, og arbejdet er i de seneste år genoptaget i et skandinavisk samarbejde for bl. a. at supplere dette materiale. Der er derfor god grund til at hefte sig ved Wolfgang Rudolph's heldige greb om den tilsvarende opgave på den anden side af Østersøen.

Bogen inddeler fartøjerne systematisk efter deres byggemåde, og for hver veldefineret gruppe redegøres for bådtypens terminologi, fremstilling og konstruktive opbygning, besætning og fremdrivningsteknik, udbredelse og anvendelse samt typens udviklingshistorie. Til hver bådtype hører et sæt opmålingstegninger, ialt er gengivet 18 af disse. Bogen indeholder tillige en fortegnelse over bevarede både i de østtyske museer, og man ser heraf, at der foruden ca. 20 stammebådsfund fordelt på hjemstavnmuseerne er bevaret 15 fartøjer fordelt mellem Museum für Volkskunde i Berlin og Kulturhistorisches Museum i Stralsund, indsamlet i forbindelse med Rudolphs arbejde. Bogen afsluttes med stikordsregister og udførlig kildefortegnelse.

Bådene langs kyststrækningen fra Trave til Oder kan opvise mange særprægede

konstruktioner, blandt hvilke man særligt hefter sig ved Rostocker Kahn'ens bundkonstruktion, der tydeligt viser denne spantløse båds udvikling fra stammebåd til plankebåd. Her er bogens meget instruktive illustrationer læseren til god hjælp. I behandlingen af de kølbyggede både savnes dog linietegninger, der kan beskrive de komplicerede tredimensionale former. Mens de øvrige kategorier af småfartøjer er af så simpel opbygning, at alle væsentlige træk i såvel form som konstruktion kan udlæses af opmålingens plan, længdesnit og tværsnit midtskibs, så udgør de kølbyggede fartøjer en gruppe, hvor den konstruktive opbygning nok kan beskrives ved de viste tegninger, men hvor formen kun gengives ufuldstændigt uden et egentligt linierids. Således ville det være af stor interesse at kende noget nøjere til formen af den fyldige køljolle fra Boltenhagen (planche 17), der synes at være tydeligt i familie med de fyldige jolletyper, som kendes fra Sydnorge og Bohuslän og – indenfor de sidste par generationer – fra Issefjorden. Denne type, der forekommer med samme form i såvel klink- som i kravelbygning, ja i dag endog som plasticjolle, er et tydeligt eksempel på, at formkriteriet ofte er det væsentligste til at bestemme et fartøjs afstamning.

Den østtyske kyststrækning byder på spændende problemer vedrørende mødet mellem slavisk og nordisk maritim kultur, og Wolfgang Rudolph er grundigt orienteret i såvel den polske som den nordiske litteratur på feltet. Han har tidligere beskæftiget sig med den gensidige påvirkning mellem fartøjstyper ved den sydlige Østersøkyst og tilsvarende fartøjer i det sydlige Danmark og Skåne-Blekinge, og der er god grund til at glæde sig til håndbogens fortsættelse, hvor de større både skal behandles.

I det foreliggende er der grund til at notere sig, at Rudolph præciserer (s. 116), at de kølbyggede både langs den tyske Østersøkyst i modsætning til alle andre dér forekommende fartøjstyper savner enhver form for konstruktive betegnelser af slavisk oprindelse.

Håndbogen er i sin redelige og knappe form et nyttigt redskab i hånden på enhver, der er villig til at betragte den maritime kultur som en ligeværdig del af vor kulturarv, og for specialisten angiver værket en forskningsstandard og materialerigdom, som vil blive vanskelig at hamle op med ved den fremtidige behandling af det tilsvarende danske materiale.

Ole Crumlin-Pedersen

En gevej til osten

VIKINGEN. *Redigeret af Bertil Almgren. Forlaget Skrifola, København 1966. 288 sider, ill. Indb. 115 kr.*

Bag dette værk, der er trykt i Italien og udsendt i en række forskellige europæiske lande, står forlaget Tre Tryckare i Göteborg. Takket være den internationale produktion har man kunnet sælge den stort anlagte og overdådigt illustrerede bog til en skikkelig pris.

Billederne er hovedsagen, og om dem er der meget godt at sige. Blandt de helsides farvefotografier er mange smukke og lødige billeder, og hertil kommer adskillige instruktive kort samt et væld af stregtegninger – tableau'er fra vikingernes

færden og gengivelser af kunstgenstande og husgeråd. De fleste tegninger skyldes Åke Gustavsson, som er gået til arbejdet med omhu og indlevelse. Kun er det ikke lykkedes ham at gengive vikingernes skibe i de rette størrelsesforhold; de er så at sige altid blevet for store i forhold til menneskene.

For teksten står en række fremtrædende vikingetidsforskere fra de nordiske lande, England, Tyskland og Frankrig under ledelse af professor Bertil Almgren, Uppsala. De enkelte afsnit er kortfattede, men som regel instruktive, selv om det ikke kan nægtes, at en del bærer præg af at være venstrehåndsarbejde. Under gennemlæsningen af bogen fyldte anmelderen adskillige ark med notater om fejl og unøjagtigheder, både i de egentlige tekstafsnit og i de udførlige billedtekster. Det vil imidlertid ikke være retfærdigt over for forfatterne at fremdrage eksempler herpå, thi der kan ikke være tvivl om, at mange af fejlene skyldes oversætterens uvidenhed om emnet.

Den danske oversættelse, der er foretaget af overlærer Gunnar Nyborg-Jensen, er nemlig både sjuksket, ubehjælpesom og aldeles inkompetent – den ringeste anmelderen mindes nogensinde at have set. Sproget er rædselsfuldt, og gode nordiske betegnelser er blevet nok så besynderlige ved tilbage-oversættelsen fra engelsk. Landnamsbogen optræder under betegnelsen »Kolonisternes bog«, og islandske stednavne gengives i angliserede former, som f. eks. »Westmanne Øerne«. Også med korrektoren er der sjuksket utilladeligt. Overskriften på denne anmeldelse, som vel har undret en og anden læser, er en overskrift fra bogen. Der skulle have stået: En genvej til Østen.

Tg÷ til hr. overlæreren. Og skam få forlaget, som ved at acceptere denne oversættelse på det nærmeste har spoleret en udmærket bog.

Olaf Olsen

Et monument fra middelalderen

POUL KÜRSTEIN: KORSTOLENE I ROSKILDE DOMKIRKE OG DERES BILLEDER. *Fotograferet af Inga Aistrup. Udg. af Historisk Samfund for Københavns Amt, Roskilde. A. F. Høst & Søns forlag, Kbhvn. 1966. 135 s. 38 kr.*

I 1880 kom en lille publikation om korstolene i Roskilde domkirke med tegninger af J. B. Løffler, som var »chemityperede« af Magnus Petersen. Indledningen var af kunsthistorikeren Julius Lange, og der var aftrykt en oversættelse af de på reliefferne malede latinske bibelcitater. I 1966 fik man igen en nydelig lille bog om korstolene, denne gang med anvendelse af vor tids medium: fotografiet. De fine billeder er taget af fotografen Inga Aistrup og teksten er af Poul Kürstein. Den består af en indledning, oversættelse af de latinske citater og en ældre bibeltekst svarende til billedmotivet.

Disse korstole er et enestående kunstværk – en bygning i bygningen skabt for gejstligheden. Det er karakteristisk, at den lange indstiftelsesindskrift øverst på korstolens bagvæg nævner dronning Margrete, Peder Jensen Lodehat og denne bisps efterfølger i embedet Jens Andersen Lodehat, som i 1420 fuldførte værket. Rigets bedste folk. Under minuskelindskriftens reliefbogstaver sidder den lange række figurbilleder fra det gamle testamente i syd og fra det nye i nord, opr. var der ialt 46 relieffer. Under reliefferne er dekorative skæringer, hvorunder et stort glat felt, der fortsættes helt ned til selve stolene med armlæn og opklappelige sæder. Bogen redegør

– med støtte i »Danmarks Kirkers« oplysninger – for den tidligere opstilling af stoleværket med ryggen ud mod skibet og menigmand. Der fortælles om deres senere skæbne, særlig restaureringen 1857, hvor man rensede stolene for farvelag. Der var flere lag både på »panel« og relieffer. At figurernes staffering er tabt betyder, at de fremtræder i en grov skæreteknik, som aldrig i 1400-tallet var beregnet til at stå udækket, derfor skal man være varsom med at fremhæve den »djærve skæremåde« for stærkt. Muligheden for at der har været malerier på dorsalet (panelet), således som det findes bevaret f. eks. i Frankrig, omtales ikke. Det har dog haft stor betydning for udseendet af korstolene. Billedskærerens kunstneriske og personlige udtryksform tillægges vist lidt for stor betydning, da så meget af ikonografien viser, at faste forlæg ligger til grund for udformningen. Man kan på dansk grund sammenligne med kalkmalerierne i Vester Tirsted (Maribo a.) fra o. 1400 (Jonas udspyes af hvalfisker og Daniel i løvekulen). Hele idegrundlaget Biblia-pauperums parallellisering mellem det gl. og ny testamente ligger i tanke og form nær Roskildestolene.

Den lille bog er et fortrinligt og lettilgængeligt udgangspunkt dels til bedømmelse af selve korstolene, dels en fin håndbog i den middelalderlige verdens teologiske altomfattende system. Gid man i den nærmeste fremtid tilsvarende ville publicere og tilgængeliggøre flere af landets vigtigste middelalderlige monumenter.

Ulla Haastrup

Vedels Saxo-oversættelse

ANDERS SØRENSEN VEDEL: DEN DANSKE KRØNICKE. *Saxo-oversættelse 1575. Udgivet i facsimile af Det danske Sprog- og Litteraturselskab med introduktion af Allan Karker, G. E. C. Gad, Kbh. 1967. 90 kr.*

Anders Sørensen Vedel udsendte sin Saxo-oversættelse første gang i 1575, men den er siden blevet genoptrykt med tre-fire generationers afstand, senest af »Det danske Sprog- og Litteraturselskab« ved Allan Karker. Det første optryk fremkom allerede i 1610, medens Vedel endnu selv levede, det næste foranstaltede (og forringede) hans oldebarn Johannes Lauerentsen i 1713, og tredje gang blev den udsendt af »Samfundet til den danske Litteraturs Fremme« i 1845–51 ledsaget af C. F. Wegeners fornemme biografi af Vedel. Men medens denne udgave gav anledning til vanskeligheder, først og fremmest åbenbart fordi udgiveren rejste en række tekst-kritiske skinproblemer, har man nu fornuftigvis foretrukket at udsende værket i facsimile af originaludgaven 1575.

Allan Karker, hvis navn allerede vil være velkendt fra en række specialstudier over Vedel, har samtidig forsynet udgaven med en fyldig og meget kyndig indledning, der redegør for Vedels historiografiske placering og for oversættelsens forhold til den latinske grundtekst. Endelig har Karker leveret korte og fyndige karakteristikker af samtlige de Saxo-oversættelser, som foreligger, ledsaget af prøver fra hver enkelt. Videnskabeligt mest tilfredsstillende er naturligvis Jørgen Ollriks, men der kan næppe være tvivl om, at udgiveren med god ret betoner den vedelske oversættelses høje, litterære kvaliteter. Vedels oversættelse hviler på Christiern Pedersens Pariserudgave fra 1514; han vedgår selv, at han har døjet med Saxos »mørcke og suare latine«, og i praksis har Vedel da også snarere gendigtet end oversat, men har gjort

det på en måde, der som helhed yder Saxos mening og raffinerede stil rimelig retfærdighed, og som samtidig vidner om Vedels eget stilistiske mesterskab.

Den Vedel, der fremtræder i fortalen og i selve oversættelsesarbejdet, er imidlertid næppe den fuldt udviklede historieskriver. Saxo-oversættelsen var hans første, vigtige arbejde, udarbejdet på tilskyndelse af den aldrende kansler Johan Friis og senere af rigshofmester Peder Oxe. I teologisk henseende udmærker Vedel sig hverken ved markante eller personlige synspunkter; i det store hele afspejler fortalen (og kan næppe andet) den spirende ortodoksis snæversyn. Mest fremtrædende er i Saxo-oversættelsen Vedels betoning af behovet for protestantisk enhed, men samtidig mærkes også doktrinær forsynstro: Guds vilje afspejles og lader sig aflæse i historiens gang; dennes stadige gentagelser giver en vejledning, som mennesket nok bør tage bestik af. Allerede i dette arbejde ytrer imidlertid Vedels kritiske sans sig umiskendeligt, men endnu ikke færdigt udviklet. Hans kendskab til norrøne kilder gør det muligt for ham punktvis at korrigere eller uddybe Saxo. Men medens hans bastante forsynstro næppe ændres i tidens løb, vidner hans senere arbejder om skarpere udvikling af hans kritiske evner og om dybere forståelse for nødvendigheden af at inddrage menneskets materielle omgivelser i den historiske fremstilling.

For øjeblikket står da to Saxo-oversættelser til disposition på bogmarkedet, Grundtvigs og Vedels. Begge er uomtvisteligt historiografiske monumenter af høj rang, den første over den folkelige romantik, den sidste over humanismens historieskrivning. I modsætning til Grundtvigs vadmelsklædte folkeforkynder har Vedel formået at bevare ikke så lidt af virkelighedens aristokratiske Saxo og samtidig at skabe en oversættelse med høje, litterære kvaliteter. Har man råd til at træffe et valg, kan da næppe nogen være i tvivl.

E. Ladewig Petersen

Prisværdigt initiativ

RANDERS BYS VILKÅR OG ARTIKLER 1609. *Ved John Kousgård Sørensen under medvirkning af Poul Meyer. Bd. 1-2. Randers 1965. 87+45 s. Indb. 32,75 kr.*

Festskrifter kan være mange ting, og bestandig søger man at gå nye veje for at markere jubilæer. Et smukt resultat af samspillet mellem en virksomheds ønske om at festligholde sin 125 års dag og et byarkivs initiativrige ledelse er denne fornemme udgave af Randers bylov bekostet af Aktieselskabet Randers Rebslaeri til glæde for Historisk Samfund for Randers Amt, Randers kulturhistoriske Museum og det deri husede byhistoriske arkiv samt alle vi andre, som må tage til takke med ikke at være Randrusianere.

Denne bylov er bevaret i to samtidige eksemplarer, hvoraf det ene, som er i Randers Museum, er et håndskrift i kvartformat med pergamentomslag og dets hovedstykke er byloven, som her er gengivet i en fin facsimileudgave. Første bind af udgaven indeholder en værdifuld indledning og en bogstavret udgave af det autoriserede eksemplar af byloven fra Randers rådstuearkiv, nu i landsarkivet i Viborg; dette foliohåndskrift indeholder desuden den almindelige stadsret og Christian 4.s prisforordning. Udgaven er, både hvad tryk og indbinding angår, fint Randersarbejde, mens man til teksten har sikret sig bistand fra Københavns og Århus universiteter, idet

professor Kousgård Sørensen både har sørget for tekstudgaven med variantapparat og kommentar samt størstedelen af indledningen, men har overladt retshistorien til prof. Poul Meyer.

Indledningens to første kapitler om livet i Randers omkring år 1600 og om lov og ret giver den almindelige læser en udmærket introduktion til teksten, hvis mange kulturhistoriske glimt man ikke bør snyde sig selv for, selv om den besynderlige ortografi kan virke afskrækkende i starten. De 76 kapitler indeholder en lang række bestemmelser om handel, håndværk og byforhold i almindelighed, de bygger dels på stadsretten og dels på en række nyere forordninger, dernæst bestemmelser om bymarken, om græsning og husdyrhold svarende til indholdet af landsbyernes videbreve.

Kapitlerne om sproget og håndskrifterne er fortrinsvis for specialister, som med denne paralleludgave har fået et særdeles nyttigt redskab. Et par småfejl har sneget sig ind i det iøvrigt grundige og nøjagtige arbejde: i forordet siges at stikket af borgmester Niels Jakobsen og hustru befinder sig i Kobberstiksamlingen i København, mens det i kommentaren anbringes i Randers Museum; og i gennemgangen af håndskrifternes indhold er Kristoffer af Bayerns almindelige stadsret blevet til Kristoffer 2.s – altså 100 år for gammel. Endelig havde det været ønskeligt – da der siges så meget om Niels Jakobsen – at nævne den stambog, som han påbegyndte netop 1609 og som for nylig er fundet og udgivet (1966). Men hvorfor hænge sig i bagateller, når Randers Reb har skænket os denne udgave til megen nytte og glæde.

Thelma Jexlev

Statskreditor og embedsmand

JOHAN JØRGENSEN: RENTEMESTER HENRIK MÜLLER. *En studie over enevældens etablering i Danmark. Munksgaard. København 1966. 280 s. 40 kr.*

Dr. Johan Jørgensen har i størstedelen af sit forfatterskab mere eller mindre direkte beskæftiget sig med Danmarkshistoriens eneste »revolution«, statsomvæltningen i 1660, og det er hans fortjeneste at have påvist den rolle, grupper som statskreditorerne og det københavnske borgerskab spillede i forløbet, og at have fremhævet den kontinuitet, der skjuler sig bag de dramatiske begivenheder i 1660. Som genstand for sin disputats har han valgt Henrik Müller, en mand, der vel mere end nogen anden i sin karriere afspejler det afgørende tidsrum fra »adelsvældens sidste dage« til den etablerede enevælde under Christian 5.

Henrik Müllers privatarkiv er gået tabt, og bortset fra en enkelt kopibog over udgående skrivelser fra en af Müllers handelsbetjente, er det centraladministrationens arkiver, som forfatteren har et særdeles indgående kendskab til, der har leveret grundlaget for undersøgelsen. Udenlandsk materiale er med enkelte nordiske undtagelser ikke søgt inddraget; som anført af den ene officielle opponenter ved forsvaret er det ikke umuligt, at man ad den vej kunne fremskaffe flere oplysninger om Henrik Müllers udenlandske forretningsforbindelser og kredittransaktioner, men bortset herfra er det næppe sandsynligt, at der kan findes væsentligt nyt om den biograferede person efter denne bog.

I en række kronologisk og sagligt klart opdelte kapitler gøres der rede for Henrik Müllers vidtspændende virksomhed som embedsmand, som statsleverandør, som købmand, som manufaktur- og mineejer og som godsejer og for hans kreditforhold. I et afsluttende kapitel søges Henrik Müller karakteriseret og placeret i den større sammenhæng især i forhold til den politiske udvikling. Fremstillingen er rig på detaljer, i visse af kapitlerne er kilderne nærmest larmende til stede, og læseren må være lydhør, hvis han ikke vil gå glip af de ofte meget væsentlige slutninger, der gerne fremsættes med stor forsigtighed, og som derfor let overskygges af de konkrete detaljer. Eksemplerne på embedsmanden Müllers daglige ekspeditioner er naturligvis ikke uden interesse som illustration til administrationens vilkår i tiden, men de fleste læsere ville sikkert som jeg foretrække en mere summarisk gengivelse af enkelttilfældene og en mere uddybende kommentar.

Om en biografi i betydning af en levnedsskildring og karakteristik af mennesket Henrik Müller har der naturligvis ikke kunne være tale, dertil er distancen mellem hovedpersonen og kildematerialet for stor – man blotlægger ikke sit inderste jeg i en statusopgørelse eller en embedsskrivelse. Men det er da heller ikke som menneske, men som repræsentant for en bestemt funktion, at Henrik Müller interesserer os. Han er et fremtrædende eksempel på en foretagertype, der har spillet en afgørende rolle i udviklingen både af den moderne stat og den moderne økonomi. Han er mellemmanden mellem den »moderne« økonomi og den »gammeldags« stat. Han optræder i kraft af sin egen kredit som formidler mellem de private långivere og den likviditetshungrende stat, og han forsvarer denne kredit ved på egne og statens vegne at administrere ressourcer, som han kan eller håber at kunne gøre indbringende gennem stordrift og rationelle forretningsmetoder. Det har været en yderst krævende balancegang. Det er sikkert med rette, når forfatteren med karakteristisk underdrivelse siger: »Ganske vist er det ikke udelukket, at Müller af og til har været solvent for en kort tid.« Og det er måske ikke kun en suplikants overdrivelse, når Müller i en henvendelse til kongen hævder, at han i mange år »icke hafuer hafft een glædelig Time, mens mit Leffnet med Sorrhg oc Bedrøfuelse tilbracht«. Det må have krævet stærke nerver at være statskreditor under enevælden, og Henrik Müller er ikke det eneste eksempel på en kreditor, der til syvende og sidst stod med tomme hænder efter en livslang forretningsforbindelse med kronen. Hans livsværk blev ikke skabelsen af en familieformue, men tilvejebringelsen af likviditet i afgørende situationer og på længere sigt af lidt mere organiserede forhold i administrationen af statens ressourcer.

Det er i denne funktion og ikke som egentlig politiker, at Henrik Müller har historisk betydning. Det er da heller ikke lykkedes forfatteren overbevisende at argumentere for Henrik Müllers personlige politiske indflydelse. Derimod er der ingen tvivl om, at den detaljerede gennemgang af Müllers centrale placering både før og efter statsomvæltningen afgørende støtter hovedtesen i dr. Johan Jørgensens forfatterskab. Med hans egne ord: »Skellet ved 1660 er næppe så skarpt som hidtil antaget.«

Niels Steensgaard

Statshusholdningen i Frederik IV's regeringstid

J. BOISEN SCHMIDT: STUDIER OVER STATSHUSHOLDNINGEN I KONG FREDERIK IV's REGERINGSTID 1699–1730. *Gyldendal 1967. 470 sider 71,50 kr.*

Emnevalget er godt og interessant, for så vidt som Frederik IV.s tidsalder kun er lidet udforsket. Opgavens omfang har ikke afskrækket forfatteren, der har ment at kunne løse den ved en gennemgang af et begrænset udsnit af det til rådighed stående arkivmateriale samt af et fyldigt udvalg af litteraturen. Bogen falder i to hovedafsnit: udviklingen af den centrale finansforvaltning 1699–1730 og finanser og finanspolitik 1699–1730.

Til indledning skildres ændringerne i regeringskredsen i forbindelse med tronskiftet især med hensyn til forholdet mellem kongen og den i januar 1700 afgåede leder af Rentekammeret Christian Siegfried v. Plessen, der af forfatteren betegnes som »en selvstændig natur og tillige af alle anerkendt som noget af et finansgeni« (s. 31). I dennes sted kom tre finansdeputerede, om hvilke det siges, »ingen af dem var på noget felt fremragende dygtigheder eller stærke dynamiske personligheder« og der konkluderes, at administratorer, ikke statsmænd var hvad kongen havde brug for (s. 35). Dernæst følger en gennemgang af instruxen for de deputerede af 9. januar 1700. Forfatteren har ikke fundet anledning til at beskæftige sig med koncepten til denne instrux, der findes bevaret blandt koncepter og indlæg til instruktionsbøger (RA. Danske Kanc. A 91 c.). En nærmere undersøgelse af dette aktstykke, der er skrevet af den ene af de deputerede, Knud Thott, og derpå forsynet med rettelser og tilføjelser, ville have været af megen interesse. Også koncepten til instruxen af 24. marts 1721 (s. 84) er bevaret, men heller ikke den er undersøgt.

Skildringen af den øverste finansstyrelses forhold er generelt bygget på instruxer og resolutioner, der refereres udførligt, således at der gives en indgående beskrivelse af de mål, som regeringen satte for sin administrationspolitik på dette område. Derimod har forfatteren ikke i større omfang ladet sig friste af den opgave at undersøge hvorledes samme administration faktisk har fungeret og arbejdet. Og dog mener han sig i stand til at udtale sig om, hvad der »i mangt og meget« prægede dansk finansforvaltning under enevælden (s. 63). I denne forbindelse kan der være grund til at standse ved s. 71, hvor der i en note fremdrages to kongelige resolutioner (af 12. juli – ikke 20. juni) som vidnesbyrd om kongens selvstændighed, idet de af de deputerede konciperede resolutioner er blevet ændret. Der er imidlertid tale om ret ubetydelige sager: indretning af en hestemølle og eftergivelse af straf for en mindre forseelse begået af toldpersonale, og ændringerne har på ingen måde principiel karakter. Det ses ikke, hvorpå den følgende kategoriske konklusion: »Dette var både første og sidste gang, at kammerkollegiet forsøgte sig med en sådan fremgangsmåde over for kongen« i grunden bygger, da det ikke påvises (og overhovedet næppe kan påvises), at kollegiet ophørte med at forelægge indstillinger med konciperet resolution. Det meget afgørende spørgsmål om konciperingen af resolutionerne og det utvivlsomt dermed sammenhængende problem om paraferingens rækkevidde synes ikke at have meldt sig for forfatteren.

Fremdeles gøres der rede for de deputeredes lønninger (s. 48 ff.), hvorimod det åbenbart ikke er fundet fornødent at undersøge deres formuesforhold og erhvervs-

mæssige placering. Det nævnes således ikke, at den Daniel Benjamin Weyse, der s. 298 omtales som købmand og leverandør til søetaten, var broder til den flere gange nævnte deputerede Andreas Weyse, og at han selv 1709 var blevet kommitteret. Forfatteren giver heller ikke nogen vurdering af instruxernes og reskripterens værdi som kilder for administrationshistorien, således gør han heller ikke noget for at besvare de spørgsmål om de anvendte kilders værdi, der melder sig for læseren s. 92, hvor nogle indberetninger uden videre kommentarer eller kritik danner grundlag for den almindelige dom, at Rentekammerets sekretariat ikke havde kunnet varetage sine opgaver på tilfredsstillende måde.

Et omfangsrigt afsnit er helliget regnskabsrevisionen. Fremgangsmåden svarer til den i det foregående anvendte, hvilket bl. a. indebærer, at der ses bort fra de i Rigsarkivet opbevarede reviderede regnskaber, herunder de militære regnskaber fra krigsårene. Det viser sig også, at forfatteren har kunnet modstå fristelsen til at undersøge baggrunden for den brydning mellem evne og vilje, som stadig kommer til udtryk i de kongelige resolutioner. Det konstateres på den ene side, at femåret 1715/16 til omkring 1720 fortjener navn af en virkelig reformepoke, hvor kongen i det væsentlige udformede regnskabsrevisionen således, som erfaringen havde lært ham, at det var mest hensigtsmæssigt (s. 111), og at denne reformtid var kongens eget værk, ikke kammerkollegiets (s. 115). På den anden side konkluderes (s. 131), at kongen åbenbart havde svært ved at straffe, hvilket taler til fordel for hans karakter, men næppe altid var heldigt for ham i hans egenskab af administrationsleder. Oplysningen om renteskrivernes uforskammede svar tyder ikke på megen respekt for kongen, og missivet til kammerkollegiet 31. januar 1718 (s. 122 f.), hvori kongen udtalte, at selv om kollegiet fortjente straf, ville han dog endnu en gang lade nåde gå for ret, viser heller ikke kongen som situationens herre. I denne sammenhæng kan det nævnes, at forfatteren finder kongens arbejde med problemet om embedsmændenes kautionsforpligtelser mærkeligt svingende, ligesom usikkert (s. 143), og at det om kongens forhold til kammerretten (hvis arkiv synes forfatteren ubekendt) fastslås, at han mere var administrator end den overlegne leder (s. 150).

Det meget vigtige spørgsmål om administrationens centralisering behandles i første bogs sidste kapitel. Kildegrundlaget er fortsat hovedsagelig instruxer, resolutioner og reskripter. Der ses bort fra Rentekammerets sager vedrørende Norge og Hertugdømmerne; vel må de norske sager især søges i Oslo, men der er i Rigsarkivet, i Rentekammerets afdeling vedrørende Hertugdømmerne et fyldigt materiale af resolutionsprotokoller og forestillinger med bilag såvel som expeditionsprotokoller ligeledes med bilag. Forfatteren har heller ikke inddraget de militære etaters arkiver i undersøgelsen. Behandlingen er følgelig temmelig skitse-mæssig, problematikken i forholdet mellem centralstyret i København og Hertugdømmernes ridderskab er således kun strejft (s. 179).

Bogens anden del, finanser og finanspolitik, skildrer »den måske største finansielle kraftanstrengelse i den danske enevældes historie«, og det søges i den forbindelse klarlagt, hvorledes dette kunne lade sig gøre, hvorledes undersåtterne kunne bære de overordentlig store byrder, som den store politik lagde på deres skuldre. I dette afsnit inddrages en ny kilde, hovedbøgerne, der meget kort præsenteres s. 192. Der gøres ikke nærmere rede for regnskabsteknikken, og den kildekritiske behandling indskrænker sig til en bemærkning om, at disse hovedbøger er udarbejdet adskillige år efter det behandlede regnskabsår, samt en note, hvori det anføres, at forfatteren

efter længere tids beskæftigelse med »statshovedbøgerne« er nået til den opfattelse, at de udgør en udmærket anvendelig kilde, når de suppleres med »det øvrige regnskabsmateriale« til kontrol og uddybelse. Kun på et enkelt punkt synes imidlertid en sådan supplerelse at have fundet sted (s. 205, note 20), og i virkeligheden tør man næppe anvende de af forfatteren uddragne og sammenstillede tal uden en forudgående efterprøvelse. I øvrigt har fremstillingen her samme refererende karakter som i første afsnit og er undertiden holdt i stor almindelighed (f. ex. s. 212 f., 228 f., 268 f., 309 – eller side 261: »Ingen af befolkningen undgik at yde et bidrag, nogle ydede mere end andre, men alle mærkede de bittert, at krigen var over dem, og at den var en streng herre«). Kapitlet om de ekstraordinære statsindtægter under krigen (s. 276 ff.) præges desuden af uoverskuelighed. Når det gentagne gange fremhæves (f. ex. s. 342 f.), at regeringens politik overfor Norge prægedes af skånsomhed, bør det bemærkes, at dette forhold forlængst er blevet påpeget af Sverre Steen (Det norske folks liv og historie gennem tiderne V, 1930, s. 424). Forfatteren hævder med styrke, at en af de væsentligste årsager til at Danmark slap mere smertefrit ud af krigsøkonomien end f. ex. Sverige eller Frankrig, var at Frederik IV i det store og hele beholdt faderens indretning af finansvæsenet og mødte krigens pengekrav ikke ved at forandre denne indretning, men ved at tilføje en ren pengeøkonomisk overbygning, extra pengeskatter, statslån og udstedelse af nye penge, altsammen ting der under en indtrædende fred kunne fjernes igen (s. 376). Det forklares imidlertid ikke, hvorledes ekstraordinær beskatning, »der strax fra krigens første dage lagde sit knugende tryk over befolkningen« (s. 263) skulle virke anderledes end en forhøjelse af de ordinære skatter og afgifter. Ved sammenligningen med Sverige var det vel i øvrigt ikke overflødigt at anføre, at det svenske samfund befandt sig i krigstilstand i dobbelt så lang tid som det danske.

Som allerede nævnt er bogen i meget høj grad anlagt som en betragtning af kongens virksomhed og derved også af hans personlighed, der gentagne gange karakteriseres. Dette sker således, at man jævnligt erindres om en længst svunden tids historiebetragtning. Hvis ikke det stod at læse, at bogen 12. juni 1967 af det humanistiske fakultet ved det i 1928 grundlagte Aarhus Universitet var antaget til offentlig at forsvares for den filosofiske doktorgrad, ville man let fristes til den antagelse, at trykåret i virkeligheden var 1867.

Vigtigere end at diskutere kongens sexualmoral og forlystelsessyge, må det imidlertid være at prøve at nå frem til en underbygget vurdering af kongens politiske og administrative placering. Forfatterens argumenter for at tildele kongen en ledende rolle er dels den konsekvens han finder i den førte politik (s. 434), dels at omgivelserne ikke kan have haft samme intime kendskab til finansforvaltningens detaljer som kongen af forfatteren forudsættes at have besiddet (s. 314 note 115). Kongens faktiske indflydelse på de politiske og administrative afgørelser lader sig i almindelighed vanskeligt fastslå. Hvor stor en del f. ex. Knud Thott havde i finansadministrationens ovenfor omtalte ændring kan næppe bestemmes, men at han har været medvirkende kan ikke bortforklares. Der kan også gøres en sammenligning mellem to af forfatteren citerede kongelige reskripter fra 1718. Det ene, allerede nævnte fra 31. januar (s. 122) er holdt i en dadlende, men alligevel overbærende tone, hvorimod det andet, fra 3. september (s. 318) er særdeles skarpt og truende i sit krav til de deputerede om at skaffe søetaten penge. En nøjere betragtning viser nu, at det overbærende januarreskript er dateret København og er karakteristisk ved ikke at være

paraferet, medens det barske septemberbrev bærer dateringen Nykøbing og er paraferet af overkrigssekretær, admiral C. C. Gabel. Det havde været en interessant opgave nærmere at undersøge problematikken i kongens position som øverste instans i både civil- og militæradministrationen. Forfatteren nøjes med i forbigående (s. 75) at nævne Gabel som mellemmand ved overbringelsen af kongelige resolutioner, kongen får al opmærksomheden: »Vi ser her Frederik IV personligt gennemgå indberetninger og tegnebøger ned til selv de mindste enkeltheder, et arbejde der må have krævet ikke blot megen tid, men også en mægtig anspændelse af både vilje og kræfter, optaget som han var af at bringe landet frelst gennem den store krig« (s. 123). Virkeligheden turde have været mere kompliceret.

Johan Jørgensen

Ovenstående anmeldelse er modtaget af redaktionen i april 1968, altså inden Jens Holmgaards anmeldelse i Arkiv forelå.

Øndt øl i hendes kande

GRETHE HARTMANN: BOLIGER OG BORDELLER. OVERSIGT OVER PROSTITUTIONENS FORMER OG TILHOLDSSTEDER I KØBENHAVN TIL FORSKELLIGE TIDER. *Med kortmæssige undersøgelser af Troels Smith. Nybearbejdet og nyillustreret udgave. Rosenkilde og Bagger, København 1967. 144 s. tekst, 12 s. ill. og 11 kort. 36,50 kr.*

»Udtrykker man skøgerne af det menneskelige samfund, får liderligheden frit spil«, lyder en maxime af Augustin, som giver et klart og koncist udtryk for den opfattelse, der gjorde det muligt for den middelalderlige prostitution at organisere sig stort set efter de fra antikken nedarvede mønstre. Ganske vist betød kirkens magtfulde fordømmelse af erhvervet, at det så at sige skiftede fortegn fra plus til minus: hvad der i antikkens metropolitane liv akcepteredes helt på linie med andre underholdningsformer, det var i middelalderen syndigt og strafbart efter det 6. bud.

Således var også situationen i København i byens første århundreder, fastslår Grethe Hartmann i indledningskapitlet til sin oversigt over prostitutionens former og tilholdssteder, Boliger og bordeller. Forfatterinden har højtideligholdt hovedstadens jubilæum, der jo har sat så mange penne i sving, ved at udgive dette fortrinlige værk i en bearbejdet og ajourført skikkelse og med et nyt og vidtspændende illustrationsmateriale: fra en senmiddelalderlig badstue til et nymodens ambulante bordel. Bogen byder trods sit videnskabelige apparat af grafiske og statistiske opstillinger og sin flittige neddykken i gamle retsbestemmelser og politiarkivalier på interessant og fornøjelig læsning; den fortjener iøvrigt at blive rost for sin lidenskabsløse holdning til emnet og for sin dermed måske sammenhængende humoristiske og ironiske undertone. Grethe Hartmanns historieskrivning er både hvad angår emnevalget, den sociologiske orientering og sprogføringen grundigt fjernet fra den romantiske historieskrivnings idealer: her er det ikke heltenes store bedrifter, det drejer sig om, men det altformenneskelige, således som det ytrer sig i mørket, hvor alle katte er grå.

Det skitserede billede af de middelalderlige forhold blev omkring 1500 forskudt på afgørende vis. Dels ønskede reformatorerne at vaske den plet af, som den katolske kirke havde ladet sidde; man kunne vanskeligt overtage et fænomen, som repræsenterede en mulighed for kirkens folk til at tilfredsstille deres skammelige lyster bagom cølibatbestemmelsen, og som virkede til at fastholde den gemene hjord i syndige tilstande, til befordring af kirkens handel med syndernes forladelse, den anstødelige aflad. Og dels kom syfilis'en nu til – hvadenten den *indførtes* fra den fagre nye verden, således som europæiske forskere helst har villet have det, eller den »blot« *erkendtes* som en særlig sygdom med relation til kødets lyst og skrøbelighed, således som amerikanske forskere har foretrukket det, i hvert fald blev det jo hurtigt klart, at forsyndelser imod det 6. bud ikke blot bogførtes hisset, men også fik deres straf i det jordiske. Syndens sold blev sot og død!

Fordærv kom der ganske rigtigt ud af det, men hvor placeredes nu ansvaret derfor? Dengang som tildels endnu hos den kvindelige participant, hos skøgen – »hun haver ondt Øl i hendes Kande«, prædikede Peder Palladius, som jo havde en sjælden evne til at finde rammende ord til menighedens tugt og opbyggelse. Og reformatorerne, der læste folk teksten, havde i dette fuld opslutning fra kongemagten, der gav dem lovene – hvad der naturligvis kom til at præge disse og den til syvende og sidst nok så væsentlige retspraksis. De smittebefængte udsattes for forfølgelse, horkvinderne bortvist ofte fra byerne, og bordellerne blev lukket. Grethe Hartmann er ikke fri for at beklage, at badstuerne, der dog også havde en hygiejnisk opgave at løse, gik med i købet – med det resultat, at »befolkningen for de følgende 3–400 år glemte at vaske sig«.

Lovgivningen på dette område – som i middelalderen bemærkelsesværdigt nok var »udtryk for opfattelsen af standen som et laug« – forblev præget af intolerancen et godt stykke ned i det 18. århundrede; den repræsenterede en emotionel reaktion, bag hvilken det ikke er svært at skimte kirkens ansigt. Omsvinget kan følges i en række reskripter fra 1773–90, der forordnede en fri behandling af de veneriske sygdomme og fastslog behandlingspligten som princip; hermed var det 19. århundredes liberalisme afgørende indvarslet på prostitutionens felt. Kønssygdommene var ikke mere guddomssendte straffe, men lægelige anliggender; i praksis var det imidlertid ikke muligt for myndighederne at etablere de nødvendige rammer for en nogenlunde effektiv behandling – de sanitære forhold på Sct. Hans hospital, der straks fik en afdeling for disse sygdomme, slås af Grethe Hartmann i hartkorn med koncentrationslejrenes.

Om de faktiske tilstande kan for 1740'ernes vedkommende Barhows »vejviser« fortælle mangt og meget; som bekendt interesserede denne teologisk skolede norsk-københavn sig specielt for byens kvindelige befolkning, ligesom han noterede det, dersom en borgermand befandtes at være »en stor Horehund« eller »en Fruerhund«; men hans optegnelser rummer også antydninger om, hvor slige folk kunne få tilfredsstillet deres extramatrimonielle trang, antydninger så fyldestgørende, at Grethe Hartmann har kunnet tegne et kort over den datidige horehusbestand.

Indførelsen af politikontrol med de »løse og ledige Fruentimmer« betød om ikke en legalisering af deres erhvervsudøvelse, så dog en formel akcept af den. For historikeren betyder den, at et rigere og sikrere materiale er til rådighed. Grethe Hartmann kan således oplyse, at der i 1850 fandtes 236 piger indskrevet, og at de tilsammen har haft 862 bopæle i årets løb; en bearbejdelse af dette stof fører frem til

et ganske godt overblik over bordelsituationen ved midten af århundredet. Holmsgade alene tegner sig for 110 adresser, koncentreret på 7 matrikelsnumre. Peder Madsens gang kommer på andenpladsen med 66 adresser. Imidlertid er det Dybmsgade, der har de største etableringer: matrikelsnumrene 165 og 186 med hhv. 25 og 21 adresser.

Materialets oplysninger om de prostitueredes herkomst og livsomstændigheder bekræfter iøvrigt, hvad man måtte formode, at erhvervsrekrutteringens drivende faktorer er fattigdom og lav placering på den sociale stige, altså stort set svigtende evne til at holde skindet på næsen ad anden vej. Begrundelsen holder dog ikke helt stik i relation til de såkaldte Nyboder-piger, der som Grethe Hartmann påviser udgjorde deres egen markante gruppe i branchen. Ved siden af den politimæssigt overvågede prostitution fandtes naturligvis en fri, formentlig af større omfang; Grethe Hartmann takserer det samlede antal prostituerede dengang til ca. 800.

På lovgivningens område kom det definitive brud med de forudsætninger, som reformationen havde skabt, så sent som i 1866. Ellers er hovedbegivenheden den lov om foranstaltninger til de veneriske sygdommes bekæmpelse, som kom i 1874, og som skabte mulighed for, at en prostitueret under visse nærmere præciserede omstændigheder kunne anvises tilhold i et offentligt hus. Bestemmelsen var positivt motiveret, men egnet til at fremkalde en negativ reaktion; i visse kredse opfattedes den »som udtryk for, at landet ønskede en fast stab af offentlige prostituerede«.

Omtrent samtidig begyndte englænderinden Josephine Butlers agitation at give genlyd på kontinentet. Abolitionisterne organiserede sig, deres standpunkter kom i medvind, og allerede i 1895 bortfaldt den udfordrende bestemmelse igen. Strømmen havde vendt sig, og hele komplekset kom i skred: i 1901 ophævedes tilladelserne til bordelvirksomhed, og i 1906 afskaffedes polititilsynet med det lette kavalleri. Utugts-erhvervet var påny inde under løsgængeriparagrafferne.

Det sidste journalmateriale, som er umiddelbart sammenligneligt med det fra 1850, stammer fra 1905. Det viser, at Farvergadekvarteret efterhånden havde skudt sig frem på førstepladsen; bl. a. havde Magstræde 85 adresser og Helsingørsgade 67.

De nye love betød, at prostitutionen måtte ændre karakter. Hertil medvirkede dog naturligvis også nedbrydningen af skrankerne mellem samfundets klasser og i sammenhæng dermed det gamle borgerskabs udjævning. Grethe Hartmann peger yderligere på, at udviklingen af den såkaldte halvprostitution har medført en ændret kundegruppering. Kort og godt – prostitutionen har som alle andre erhverv måttet tilpasse sig det moderne samfund og dets sociale strukturer.

Specielt bordelforbudet resulterede i en række forskydninger. I 1940'erne var den mest almindelige bordellignende aktivitet således knyttet til småhoteller og pensionater, der løste den opgave at stille de fornødne faciliteter til rådighed. De mere udsøgte fornøjelser, med masochistiske eller sadistiske indslag, eller hvad der nu kan komme på tale, tilkom det massage- og fodplejeklinikkerne at formidle. Koncentrationen var i Vesterbro-området; specielt hvad angår den »almindelige« bordeldrift var Colbjørnsonsgade stærkt fremme i billedet.

Det sidste kapitel i bogen er nyt. Det følger den udvikling op, som har kunnet iagttages siden 1950, og som naturligvis må vurderes på baggrund af den ændring af det centrale København til et »city-område«, som har fundet sted i takt med etableringen af planethyer meget langt borte fra det, der engang var hele staden: området inden for voldene. Kapitlet, som forøvrigt forekommer løsere og mere

»causerende« end de øvrige, peger på, at der nu er fuldbyrdet et sindelagsskifte, som kun meget ufuldstændigt er afspejlet i den stedfundne lovgivning og i politiets praksis. Men tillige finder Grethe Hartmann, og jo med rette, at løsgængeribegrebet virker temmelig problematisk i et samfund som vort nuværende – samt i det hele taget, at der er en for bred kløft mellem det sprog, som lovgivningen benytter, og det, som borgerne forstår.

Om bogen som helhed gælder det, at den fastholder betragtningen af prostitutionen som udtryk for et behov, der søger at kanalisere sig i former og på steder, som groft sagt er determineret af den til de forskellige tider foreliggende sociale og bolig-mæssige struktur. Bogens titel, *Boliger og bordeller*, er formentlig dobbeltbundet: dels kan den hentyde til den kendsgerning, at prostitutionen specielt, men ikke udelukkende i den liberale periode har kunnet påtræffes både i en fri og en institutionaliseret udgave; dels kan den også opfattes som en henvisning til den sammenhæng mellem den almindelige bolig-mæssige situation inden for det område, som prostitutionen betjener, og de lokaliteter, hvor betjeningen de facto finder sted.

Hvorom alt er: Grethe Hartmanns bog henvender sig ligeligt til historikere, jurister og sociologer; men det er det særlige ved den, at den samtidig med, at den lever op til disse kvalificerede læses krav om saglighed og vederhæftighed, også med rigt udbytte må kunne læses af *den* almindelige læser, for hvem intet menneskeligt er ligegyldigt.

Aage Jørgensen

Porcelæns-handel over vide afstande

BREDO L. GRANDJEAN: *DANSK OSTINDISK PORCELÆN. Importen fra Kanton ca. 1700–1822. København, Thaning & Appels forlag, 1965. 125 s. 128 ill., deraf 9 farveplancher. 124,05 kr., indbundet 154,70 kr., nedsat til henholdsvis 90 og 112,50 kr.*

Det er en smuk bog, som skal anmeldes her. Den fremtræder på samme værdige og smagfulde måde som de tidligere udkomne bind i Thaning & Appels række af monografier om forskellige grene af dansk kunstindustri. Bogen er trykt på kraftigt, krideret papir, hvilket lader illustrationerne, der er en meget vigtig del af værket, stå meget smukt. De fleste fotografier er optaget til denne bog af Ole Woldbye. De er teknisk fortrinlige og sikre i smagen. Ensartetheden i den fotografiske stil giver billedafdelingen bag i bogen (fig. 18–128) en skønhed og ro, som er af stor umiddelbar virkning. Også flertallet af de ni farveplancher (fig 9–17) er gode. Så meget mere beklageligt er det, at man ikke ofrede endnu et forsøg på fig. 10, 13 og 16. Til sammenhængende tekststykker er bogens skrift og sats tilfredsstillende, men i katalogafsnittet, side 33–98, størstedelen af bogen, er siderne langt fra at være let overskuelige. Men som fysisk genstand er bogen, alt i alt, en fornøjelse.

Om bogens indhold tør man være mere tilbageholdende. De mange og interessante billeder imødekommer samleres og antikvitetsinteresseredes ønsker, ligesom de naturligvis kan bruges af forskningen. Her er et stort materiale, hvoraf det meste aldrig før har været gengivet, som kan anvendes ved datering, typebestemmelse og lignende. Og der er meget, som umiddelbart vil glæde øjet. Også listerne over identificerede og ikke-identificerede monogrammer og over bestillernavne (s. 121–123)

kan være nyttige, selvom de desværre er langt fra at være fejlfri. De i bilagene I–III (s. 99–119) gengivne stykker af Dansk asiatisk Kompagnis arkivalier er interessant og spændende læsning, som åbner vide perspektiver. Ligeså bilag IV (s. 120), som indeholder uddrag af hofconditorens inventarieregnskaber 1781–1813. Navnlig rystes man af den lakoniske meddelelse fra 1794, efter slotsbranden, »alt sammen baarte«.

I sit forord kommer Grandjean ikke så lidt af en mulig kritik i forkøbet. Plads-hensyn har tvunget ham til at holde sig strengt til emnet. I koncentreret form skriver han derfor om porcelænshandelen mellem Kina og Danmark og om re-eksporten fra Danmark til andre lande i Europa (s. 9–11). Det havde været ønskeligt, om den danske porcelænshandel i højere grad havde været set under et videre europæisk perspektiv. Næste kapitel behandler »Kvalitet og kvalitetsbetegnelser«, en ikke syn-derligt dækkende overskrift (s. 13–31). Her undgår Grandjean ikke at falde i den fælde, som vor mangelfulde viden om den kinesiske porcelæntechnik's kinesiske no-menklatur endnu er, trods årtiers vesterlandske forskning indenfor området. Den manglende bredde i disse indledende kapitler kunne have været afhjulpet ved en kommenteret bibliografi, der kort gjorde rede for, hvad den interesserede kunne hente i de anførte bogtitler. Som bibliografien nu fremstår (s. 124 f.) er den ikke til megen nytte, medmindre man har et omfattende specialbibliotek til rådighed. Man savner forøvrigt blandt de anførte værker W. B. Honey's *The Ceramic Art of China and Other Countries of the Far East*, London, 1944 (og senere udg.), som stadigvæk hævder sig. Forfatteren til listens syvende værk hedder Philips, John Goldsmith, og bogens titel er *China-Trade Porcelain*; hans navn gengives forkert på to forskellige måder, s. 30 og 31, og i det hele taget anvender Grandjean bibliografien så ukonsekvent, at man må tro, at hans bog er blevet til under stort hastværk.

Hoveddelen i *Dansk ostindisk porcelæn* er kataloget (s. 33–98). Grandjean fore-giver ikke i de 143 plus 9 numre at have alting med, men der er næppe tvivl om, at det meste af interesse er der. Nogle katalognumre dækker hele stel (nr. 11, 60, 61, 89 etc.), andre enkeltstykker (nr. 98–102, 108 etc.), også hvor det ville have været konsekvent at medtage de enkelte dele under ét nummer (nr. 18–19 og 102–102a). Ligeledes kan man pege på, at nogle stel er diskuteret med omhu (nr. 88, 89, 90, 91 etc.), mens andre er så stedmoderligt behandlet, at der hverken er billede eller henvisning til, hvor dele kan findes (nr. 94). Dog er der overalt gjort anstren-gelser for ad personalhistorisk vej at nå frem til motiverede dateringer i de tilfælde, hvor bestillerens navn har kunnet fastslås. Den alvorligste mangel ved dette katalog er imidlertid, at læseren i mange tilfælde ikke får andet end Grandjeans ord for, at det pågældende stel eller enkeltstykke har sammenhæng med danske bestillere. Hvor det er proveniensen, der har givet Grandjean formodningen, anføres denne i reglen ikke nærmere (nr. 83, 84 etc.), heller ikke hvor der er tale om museumsejede ting. Den nyere kunsthandel kan have spillet en rolle ved spredningen af disse porcelæner!

Glæden over den smukke bog kan derfor ikke skjule, at vi ikke har fået det solide, videnskabeligt pålidelige værktøj, man havde håbet på. Måske har kompromis'er, der har ført til mangler, været uundgåelige for at værket kunne publiceres i Thaning & Appels række. Men for at kunne udarbejde teksten, som den er i den foreliggende udgave, må forfatteren have været igennem uendelig meget interessant materiale. Tør man vente en ny og videnskabeligt forbedret udgave, måske i mindre pompøst udstyr?

– Bare glæden over de smukke billeder ikke får nogen til at tro, at kinesisk porcelæn ikke er andet og meget, meget mere end den slags, der her er gengivet. Ikke ét eneste stykke kunne i virkeligheden siges at tælle det mindste, hvis kinesisk porcelænskunsts sande værdier skulle opregnes.

Kristian Jakobsen

Studestatistik

H. WIESE UND J. BÖLTS: RINDERHANDEL UND RINDERHALTUNG IM NORDWESTEUROPÄISCHEN KÜSTENGEBIET VOM 15. BIS ZUM 19. JAHRHUNDERT. *Quellen und Forschungen zur Agrargeschichte Band XIV. Stuttgart 1966, Gustav Fischer Verlag. 271 s. 64 DM.*

Emnet for H. Wieses afhandling, den nordvesteuropæiske studehandel i 16., 17. og 18. århundrede, er af central betydning for dansk historie, og danske forhold spiller en meget vigtig rolle i fremstillingen. Den omstændighed at forfatteren er tysker, og at han i realiteten byder os et forsøg på syntese, gør selvfølgelig ikke hans arbejde mindre interessant.

Den danske litteratur er flittigt, men ikke udtømmende benyttet. Forfatteren ville f. ex. sikkert kunne have haft udbytte af at studere Jens Kolmos' grundige afhandling om handelsforholdene på Fyn i første halvdel af 17. århundrede (Fynske Årbøger V, s. 212–311). Danske kildeudgaver er næsten ikke benyttet, hvorimod der er foretaget omfattende arkivstudier, således i Åbenrå hvor bl. a. Peder Beyers regnskabsbog er blevet udnyttet. En fortegnelse over de gennemgåede arkivalier mangler desværre, og et navneregister må man også savne. Afhandlingens første halvdel optages af en nyttig, udførlig redegørelse for produktions- og forbrugscentre (danske stude nåede så langt som til Rhinlandet) samt for transportforhold og markeder. Tyngdepunktet ligger dog i andet afsnit, undersøgelsen af handelens omfang og af prisudviklingen.

Fremlæggelsen og drøftelsen af regnskabsmaterialet er både interessant og for-tjenstfuld, selvom adskillige punkter opfordrer til kritik og fornyet undersøgelse. Det begynder allerede på afsnittets første side (s. 55), hvor forfatteren på andentredie hånd gengiver Arend Berntsens ofte citerede oplysning om, at studeexporten fra Danmark udgjorde nogle 100.000 øxne, hvilket virker lidet rimeligt. Hvis man imidlertid, hvad ganske vist ingen hidtil synes at have gjort, ser på hvad Arend Berntsen videre skriver om studeexporten (Arend Berntsen I, s. 40, 97 og 126) vil man finde en langt mere realistisk vurdering, og sammenholder man dette med, at regeringskredse i 1672 gik ud fra, at exporten i 1640'erne udgjorde 60–70.000 stude, sådan som det hævdes i en Rentekammerforestilling fra maj 1672, er det nærliggende at tro, at de 100.000, som er skrevet med tal, blot er en trykfejl for 10.000.

Er der et ciffer for meget hos Arend Berntsen, er der et for lidt hos forfatteren i tabel 7 (s. 71), hvor det opgives, at søexporten af stude fra Ribe 1696 har andraget 1.166 stk. Det rigtige tal er imidlertid 11.166 stk. (Hugo Matthiessen, Otto Smith, Victor Hermansen, Ribe Bys Historie 1660–1730, 1929, 154). Endvidere savner man de tal fra Varde og Hjerting, som Arne Sundbo offentliggjorde i Fra Ribe Amt V,

s. 102. Den afgørende indvending mod tabel 7 er dog, at den er sammensat af alt for få og spredte tal til at kunne oplyse noget som helst om den jyske export ad søvejen 1589–1746; i adskillige år er således de ganske ubetydelige tal fra Højer alt hvad der bydes på, og fra hele perioden 1715–45 foreligger ikke et eneste tal. Overhovedet er vel øxnetransporten ad søvejen vanskelig at klarlægge; hvad skal man f. ex. stille op med en efterretning om, at der dette eller hint år afgik så og så mange øxneskibe fra Ribe (s. 72 efter Terpager, forf.s forhold til det latinske sprog skal ikke drøftes her). Men denne omstændighed og den kendsgerning at smugleriet, som det med rette fremhæves, unddrager sig al beregning – s. 77 lader forf. betegnende nok evt. export fra de danske øer ude af betragtning – gør opstillingen i tabel 9, hvor den samlede export fra Danmark med Skåne og Slesvig ansås, så usikker, at den formentlig hellere burde have været udeladt.

Hvor forsigtig man skal være med talopstillinger, indskærpes til overflod, når man sammenligner den store og fortjenstfulde opstilling s. 121 ff. af øxneexporten over Elben vestpå til Frisland og Nederlandene med nogle tal, som ved skæbnens spil netop samtidigt med udgivelsen af Wieses afhandling er blevet fremdraget af K.-R. Böhme i hans store værk *Bremisch-verdische Staatsfinanzen 1645–1676* (*Studia Historica Upsaliensia* XXVI, 1967). Böhmes tal, der stammer fra det svenske kammerarkiv og belyser otte års (1646–1653) stuedrift gennem Stade og Buxtehude, afviger uden undtagelse fra Wieses, et enkelt år (1653) endog med mere end 100 %.

De interessante afsnit om prisforholdene, som afslutter fremstillingen, indbyder ligeledes til diskussion. Det virker selvfølgelig imponerende, at forfatteren til sin rådighed har haft ikke mindre end 270.000 enkeltpriser. Men betagelsen forsvinder i nogen grad ved en betragtning af fordelingen af disse priser over det lange tidsrum. Herfor gøres der desværre kun rede i én af tabellerne (tabel 11, s. 84). Det er ikke overraskende, at antallet af eksemplere fra periodens sidste del, slutningen af 17. og hele 18. århundrede har en uhyre overvægt over antallet fra 16. og begyndelsen af 17. århundrede. En gennemsnitspris udregnet på grundlag af 58, 242 eller endog 5 eksemplere, kan der naturligvis ikke tillægges samme betydning som det gennemsnit, der udregnes af 16.862 eller 28.945 eksemplere. Ikke desto mindre samler forfatteren frejdigt samtlige opgivelser i én lang prISRække 1471–1820.

Der er ikke tvivl om, at dette flittige og interessante arbejde ville have vundet betydeligt i værdi ved en mere kritisk og mere differentieret behandling af kilderne. Også et nærmere studium af toldadministrationens historie ville have lønnet sig. Selv om problemerne langt fra er uddebatteret, skal forfatteren have tak for sit forsøg på at give os et overblik over et lige så vigtigt som vanskeligt emne.

Johann Bölts arbejde om kvægholdet i Nordvesttyskland i 17. og 18. århundrede, som optager bindets anden halvdel, har naturligvis ikke samme direkte betydning for dansk historie som H. Wieses. Det bør imidlertid ikke lades upåagtet, idet det danner et naturligt supplement til skildringen af studehandelens historie.

Johan Jørgensen

Diplomater 1764–1815 – et afsluttet oversigtsværk

REPERTORIUM DER DIPLOMATISCHEN VERTRETER ALLER LÄNDER. III. BAND. 1764–1815. *Herausgegeben nach den Beiträgen der Mitarbeiter in den einzelnen Ländern unter der Leitung von Leo Santifaller und der Mitarbeit von Edith Wohlgemuth-Kotasek von Otto Friedrich Winter. 1965. Verlag Hermann Böhlau Nachf. Graz-Köln. XXIV + 612 s. 140 DM. (i lærredsbind).*

Med det her foreliggende bind er et stort internationalt arbejde nået til afslutning, efter den oprindelige plan endeligt, men i praksis forhåbentligt kun midlertidigt. Initiativet udgik i 1926 fra den amerikanske historiker W. G. Leland, og arbejdet skulle omfatte lister over diplomatiske sendebud 1648–1815. Bind I (1648–1715) forelå 1936, Bind II (1716–63) 1950. Når det har trukket så længe ud med bind III, skyldes det – trods protektion og støtte fra internationale videnskabelige institutioner – svigtende finanser og naturligvis 2. verdenskrig med evakuerede arkiver, afbrudte forbindelser landene imellem etc. Fra dansk side har afdøde arkivar Emil Marquard indsamlet materiale vedr. danske gesandter m. v. i udlandet og fremmede tilsvarende her i landet; Marquards materiale vedr. danske gesandter og gesandtskabspersonale er i mellemtiden (1952) efter hans død udsendt som trykt publikation af Rigsarkivet ved dr. Erik Kroman. M. h. t. dette stof er vi således allerede helt godt dækket – trods fejl og mangler her og der. Marquards lister er imidlertid i Wien blevet suppleret ud fra trykte håndbøger, materiale fra det østrigske Haus-, Hof- und Staatsarchiv og fra de nationale »modlister«, så det vil også for dette danske stof være værdifuldt at konsultere begge værker; men vigtigst for danske er i repertoriet stoffet fra de mange andre stater o. l. Gesandterne m. v. er samlet under senderlandet og derunder opdelt efter de stater (hoffer), hvortil de var akkrediterede. Bindet er naturligvis præget af, at det tyske kejserdømme bestod det meste af perioden med sine næsten utallige fyrstendømmer, rigsstæder, bispedømmer, kredse o. s. v.; for de sidste 25 år af bindperioden bringer omvæltningerne i Frankrig adskillig omlægning (bl. a. Napoleons satellitstater m. v.). I værket er medtaget udsendinge til vigtige kongresser og konferencer. Da der foreligger mærkværdigt få nationale oversigtsværker (som Marquards nævnte), er det internationale her omtalte værk af så meget større betydning; prisen (140 DM), der – arbejdets og forarbejdernes omfang taget i betragtning – ikke er urimelig, tillader næppe mange privatpersoner at anskaffe rækken, hvoraf bind I iøvrigt nu er udsolgt; men det må håbes, at det bliver let tilgængeligt på de store biblioteker, herunder centralbibliotekerne. Det er meget ønskeligt, om dette repertorium må blive videreført.

C. Rise Hansen

Mennesket Laurids Skau

LAURIDS SKAUS BREVVEKSLING MED POLITISKE VENNER I KØBENHAVN. *Udg. ved H. V. Gregersen af Historisk Samfund for Sønderjylland, nr. 33, 1966. 726 s. Indb. kr. 60.*

Med rette har seminarielæktor H. V. Gregersen tilegnet professor dr. phil. Knud Fabricius sin store udgave af Laurids Skaus brevveksling med politiske venner i København. Knud Fabricius var den historiker, der over for P. Lauridsens knusende og tilsyneladende veldokumenterede dom over den sønderjyske bondefører – »hans væsen var uden lødighed . . . virkelig førerevne sad han ikke inde med« – vel pegede på det sammensatte og problematiske i Skaus natur, men fremhævede, at han med sit organisationstalent og sin stilling som samlingsmærke for hertugdømmets danske bevægelse sidst i 1840'erne og i 50'erne næppe kan siges at have manglet førerevne. Det er denne opfattelse, Gregersen viderefører og sætter i relief, selv om han indrømmer, at bedømmelsen af Skaus person vil være afhængig af, hvor bred en margin man er villig til at indrømme ham.

Det bliver ved læsningen af det digre brevbund ganske klart, at denne opfattelse vil blive stående, så meget mere som det næppe er historikernes opgave at moralisere over ting, som hører privatlivet til. Der er dog et punkt, som uundgåeligt må give anledning til en moralsk dom. Skaus samarbejde med Chr. Flor, der førte til, at den unge bonde fik sine berømte taler i årene 1843–45 skrevet af den lærde professor, som ikke selv evnede at optræde, er og forbliver betænkeligt. Lauridsens skarpe udfald: »mellem en 'stolt riddersmand i bondekofte' og en ærgerrig bondemand i florsk krigsmaling er der en væsensforskel, som ikke kan udlignes og ikke tåler forveksling«, er ikke blevet afsvækket af Fabricius' henvisning til, at man i samtiden så med andre øjne på åndelig ejendomsret end nu, og bliver det heller ikke af Gregersens sammenligning med nutidens politiske programtaler, der tilvejebringes efter drøftelser til mange sider. Det var jo ikke sådan, Skaus taler blev opfattet, hvad Gregersen selv er inde på, når han peger på, at Skaus tilhørere i hvert fald har følt, at han havde gjort indholdet af sine taler til sin åndelige ejendom, inden han holdt dem. Gregersen henviser her til Grundtvigs begejstring over Skaus tale ved Skamlingsbankemødet i 1844 – hvortil Flor havde leveret en tekst med understregning af de ord, der skulle betones, jf. Da Sønderjylland vågnede VI, 163 – men denne begejstring vidner netop om det forargelige ved Skaus optræden: Grundtvigs frydefulde overraskelse over, at bonden havde fået mæle, hvilede på et bedrag. Ikke folkeånden, men Flors grundtvigsk påvirkede åndelighed talte af Skaus mund. Det gør dog en forskel, som »ikke tåler forveksling«.

Men når dette er sagt, skal det villigt indrømmes, at Skau udviklede sig til at blive en politisk lederskikkelse langt over jævnmål, med betydelige evner til at udtrykke sig fængende og klart i skrift og tale, vel nok en forfængelig mand, men dog ikke ødelagt af sin bratte karriere, en slider, men også en urolig ånd, der kunne få sig til at skrive de utroligste ting, og ikke mindst en charmør, i stand til at vinde ikke blot damernes bevågenhed men enhver, han ville vinde for sin sag. Det moment må heller ikke glemmes, at han – med egne ord – hørte til »vi stakkels grænsevogtere, som fører en evig guerillakrig . . . og den ene træller for at holde den anden i støvlerne«.

Som brevudgavens titel antyder, er det kun en del af Skaus politiske korrespondance, der udsendes, og det er heller ikke alle politiske venner i København, der er taget med. F. eks. hverken Goldschmidt, Monrad eller Tscherning, enten fordi kontakten har været for spredt eller fordi væsentlige dele af korrespondancen er (eller vil blive) trykt. Udgaven omfatter derfor kun breve til og fra C. F. Allen (53 s.), H. N. Clausen (50 s.), Orla Lehmann (106 s.), J. W. Marckmann (256 s.)* og Carl Ploug (208 s.). I tiden spænder korrespondancen fra juli 1842 til marts 1864, d.v.s. fra godt og vel et halvt år før Skaus offentlige optræden (Sommerstedfesten februar 1843) til få uger før hans død. Hver brevveksling er trykt sammenhængende, hvad der ikke just letter opgaven for den, der vil bruge udgaven kronologisk. Skiftende klummetitler, der åbenbart ikke er på mode for tiden, kunne have bødet på denne mangel. Til gengæld kan man glæde sig over, at brevene er gengivet uforkortede. Netop herved kastes der værdifuldt lys over de springske og pludrende sider i Skaus natur. Hvert brev er omhyggeligt kommenteret, ofte med lange og værdifulde citater fra utrykt materiale. Desuden indeholder personregistret en række nyttige oplysninger, som dog til dels er gengængere fra noterne.

Charmen ved denne brevudgave beror nok så meget på det billede, den giver af mennesket Laurids Skau. Han er politiker om en hals, utrættelig til at knytte forbindelser og fremme eller hæmme projekter, hans »rige er Nordslesvig«, hans folk de nordslesvigske bønder, og dog længes han efter København, en åndelig bevæget omgangskreds og er med sin stadige selvkredsen en bundensom mand. Mon nogen af de politiske venner, han korresponderede med, i ordets almindelige forstand var hans ven? Hans uroligt skiftende sind gør det svært at svare derpå. Brevene giver adskillige eksempler på, at højstemte venskabserklæringer kun er beregnet på at gøre effekt. Men ét kan dog siges med sikkerhed: P. Lauridsens skarpe dom, at Laurids Skau »hører til de historiske skikkelser, der ikke kan tåle arkivbelysning« er blevet gjort grundigt til skamme af dette digre bind breve.

Lorenz Rerup

*) Se om denne, Gregersens artikel i Sønderjysk månedsskrift, 43. årg. (1967) s. 172-91.

Gadenavne

STEFFEN LINVALD: KØBENHAVNSKE GADENAVNE I FORTID OG NUTID. *Erik Paludans Boghandel, Kbh. 1967. 104 s. Indb. 39,75 kr.*

Den lille bog, der er udgivet som jubilæumsskrift af Dansk Kautionsforsikringsanstalt, er et nydeligt stykke boghåndværk, smukt trykt af Det berlingske Bogtrykkeri, smukt indbundet af Anker Kyster's Eftf. og med gode reproduktioner, tildels i farver, af ældre københavnske kort.

Forfatteren giver på baggrund af byens almindelige historie en skildring af gadenavnene i det ældre København, der ligesom gadenettet selv i mange tilfælde går tilbage til middelalderen. Det sidste og største kapitel i bogen er en meget nyttig fortegnelse over samtlige nuværende og forsvundne gadenavne i den indre by med

en kort omtale af navnenes oprindelse. Fremstillingen er ellers kronologisk, således at først skildres middelalderbyens gadenavne, derefter de mange nye navne, der opstår ved byens udvidelser i det 17. århundrede, så forandringerne efter branden 1728 og til slut udviklingen efter voldenes fald i 1856.

Bogen er i sin uprætentiøse og – i god forstand – populære form underholdende læsning og giver en god introduktion til det kulturhistorisk interessante emne. En dybtgående sproglig undersøgelse af det gamle navnestof har ikke været tilsigtet og ville iøvrigt være en både tid- og pladskrævende opgave.

Det kunne være fristende at gå ind på flere af bogens navneforklaringer, hvor anmelderen har en afvigende mening, men kun et par skal kort omtales. *Åbenrå* kan vanskeligt tænkes at betyde »den åbne rad« – intet i skrivemåderne støtter den tanke – men bebyggelsens oprindelige, åbne karakter med fritliggende bygninger og ubebyggede grunde kan være anledning til, at den sønderjyske købstad er blevet opkaldt; dens navn associeres naturligvis med adjektivet åben. En anden gammel opkaldelse efter købstaden er i øvrigt gårdnavnet *Åbenrå* i Nørre Nissum sogn, Ringkøbing amt, nævnt 1614 (Trap 5). *Bjørne(bro)gade*, nævnt allerede i Roskildebispens jordebog fra 1370erne, kan ikke være sammensat med ordet bjørn, brugt om en dæmning over en fæstningsgrav, Bjørn i denne fra tysk lånte betydning må efter alt at dømme være temmelig nyt; Kalkar kender det ikke, og ODS har det først fra 1837. I anledning af *Kattesundet* citeres en gammel forklaring fra Borgervennen 1827, iflg. hvilken navnet skulle komme af, at »Kattes og andre Dyrs døde Aadsele der i Almindelighed ere udkastede«. Selv om det nok kan have sin rimelighed, at man har anvendt denne fremgangsmåde her som andetsteds, kan den ikke være anledningen til navnet. Kattesund er et vandrenavn, kendt fra mange købstæder og allerede i 1496, samme år som det københavnske Kattesund nævnes første gang, anvendt som naturnavn i Sallinge herred på Fyn (Repertorium nr. 8096). Det er sikkert fra først af ligesom Kattegat en spøgende betegnelse for et smalt farvand (»saa snævert at kun en kat kan komme igennem«).

Kristian Hald

Søringen i ældre tid

POUL STRØMSTAD: SØERNE. *Sortedamssøen, Peblingsøen, Sankt Jørgens Sø.* (Udg. med tilskud af Statens Tipstjenestes overskud, Carlsbergfondet og Københavns Magistrat). G. E. C. Gad 1966. 230 s. 74,75 kr.

Der er adskillige sider af Københavns historie og udvikling, som stadig venter på at blive undersøgt og klarlagt. Det gælder ikke mindst mange forhold i den tidlige middelalder, som vi trods H. U. Ramsings højst fortjenstfulde pionerarbejde i virkeligheden kun har et yderst ringe kendskab til. Usikkerheden med hensyn til byens ældste udstrækning, gadenettets opståen og bebyggelsens karakter er blot nogle af de mange spørgsmål, der venter på at blive løst. Her, hvor de skriftlige kilder tier, må arkæologen række historikeren en hjælpende hånd, men vanskelighederne er legio, og kun ved tilfældets hjælp vil det blive muligt at kaste nyt lys over disse problemer. Men også forstædernes og især brokvarterernes historie er mærkeligt nok endnu kun mere

tilfældigt behandlet. Poul Strømstads bog om »Søerne« afhjælper derfor et stort savn, thi foruden om de tre søer: Sortedamssøen, Peblingsøen og Sankt Jørgens Sø fortæller han udførligt om de omliggende kvarterers udvikling. Og dette er meget betydningsfuldt, for gennem de undersøgelser, han har foretaget, lærer vi baggrunden for bro- og voldkvarterernes udvikling at kende, og det tjener ham til megen ros, at han ikke er veget tilbage for at undersøge bogstavelig talt hver enkelt ejendoms historie – lige til de ansvarlige bygmestre for de huse der nu i højere og mindre grad pryder disse kvarterer. I en tid, hvor Søernes fremtid atter engang er blevet inddraget i den offentlige debat, har det unægtelig sin store betydning at kende disse kvarterers historie til bunds. Dog havde det også været interessant at høre lidt mere om Strømstads egen mening om Søringsprojektet, men i dette tilfælde indskrænker han sig til at udtale, at »vejanlæg, der griber så afgørende ind i omgivelsernes udseende, som det er tilfældet her, er ikke blot et spørgsmål om teknik og økonomi. De bør hvile på en langt mere differentieret planlægning, hvor man i højere grad tager hensyn til de allerede eksisterende værdier i området«.

Fortidens landlege idyller i søområdet lader sig naturligvis ikke genskabe! »Mens arealerne langs Søerne oprindeligt hovedsagelig bestod af store sammenhængende grunde – siger han i sit forord til bogen – er de i dag opdelt i en mængde grundstykker af vidt forskellig størrelse. De enkeltelokaliteter følger på visse punkter den almindelige udvikling i området, men de har tillige alle deres særegne historie; hver bygning bærer i større eller mindre grad præg af de mennesker, der har bygget den, og som har levet deres liv dér. Grunde deles og lægges sammen, bygninger opføres, ombygges eller nedrives, fabrikker og virksomheder blomstrer op eller sygner hen, mennesker står bag det alt sammen. Det hele danner et fletværk, hvis mønster ikke kan gengives på udtømmende måde i læselig form . . .«.

»En kulturhistorisk skildring« kalder Strømstad selv sin bog, og ud fra denne tanke giver han, efter først at have omtalt Søernes opståen og vejene omkring København og oprindelsen til deres navne, en redegørelse for den ældste bebyggelse omkring dem indtil Svenskekrigene 1658. Dernæst nævnes deres betydning for Københavns vandforsyning og for byens befæstning, hvorefter han omtaler demarkationslinierne, som jo spillede en stor rolle for bebyggelsens art og karakter fra 1658 og op til nutiden. Endelig fortælles broernes historie, og til sidst gives i et fornøjeligt kapitel et indtryk af »Liv og færden på Søerne«. Der er således ingen del af Søernes og de omliggende kvarterers historie, som lades uomtalt. Lidt tørt og trivielt er det måske at høre om de enkelte blegdammes udvikling, men som bekendt er det detaljerne, der skaber helheden, og denne har Strømstad intetsteds glemt at have for øje, og stort set er bogen da også meget fornøjelig at læse, og hvad vigtigere er: god at blive klog af.

At Søerne ikke er »naturlige« men dannet ved opstemning af vand fra omegnens søer og åer, der ved et sindrigt system lededes ind i det lavtliggende terræn mellem Kalvebod Strand i syd og Øresund mod nord-øst er måske det mest interessante i bogens kapitler, og det der måske vil vække størst opmærksomhed. Omtalen af Søernes betydning for byens forsvar – både fordi de forsynede voldgravene med vand, og fordi de udgjorde et led af dens ydre forsvarslinie – er et vigtigt bidrag til Københavns fortifikationshistorie, selv om de dog gennem tiderne har spillet størst rolle som reservoir for vandforsyningen. God at tage ved lære af er desuden Strømstads redegørelse for den nuværende bebyggelse på godt og ondt, der kranser de tre søer.

Alt i alt må denne bog således siges at udfylde en lakune i udforskningen af vor hovedstads historie i ældre og nyere tid, og ikke mindst som håndbog vil den derfor i årene fremover utvivlsomt blive meget anvendt. En stor hjælp yder det fortrinlige noteapparat, den er forsynet med, ligesom dens stednavne- og navneregister.

Steffen Linvald

En forstad i nutiden

L. GOTFREDSEN: GENTOFTE KOMMUNESTYRE 1942–1967. *Udgivet af Historisk-topografisk Selskab for Gentofte Kommune. 1967. 192 s. Ill. 55 kr.*

Da Gentofte kommune i 1942 fejrede 100-året for det første møde i Gjentofte sogneforstanderskab, udsendtes et jubilæumsskrift »Gjentofte Kommunestyre 1842–1942«. I 1967, 25 år efter, har man følt trang til at få udsendt et nyt, og selv om en og anden vel kan synes, at det nye jubilæumsskrift kommer lovlig nær på det foregående, kan det nu være meget godt at standse op og få oplysningerne samlet sammen, mens de er nogenlunde friske.

Det er blevet til en ret anelig bog, men dens omfang af 192 sider er dog i ikke ringe grad nået ved rig anvendelse af illustrationer (rigtig pæne fotografier og altmodische vignetter, de sidste af Viggo Bang) og en vis ødselhed med hele og halve blanke sider.

Fhv. skoleinspektør L. Gotfredsen, der gennem mange år var formand for Historisk-topografisk Selskab for Gentofte Kommune, har påtaget sig den utvivlsomt meget tidkrævende opgave at samle materialet sammen, og han beretter lidenskabsløst og omstændeligt om alle de små og store begivenheder, der er sket i kommunens liv i de 25 år.

Fremstillingen er delt i to hovedafsnit, der behandler henholdsvis den kommunalpolitiske og den administrative side af sagen. Det første er så absolut det væsentligste. Et underafsnit, man går til med en vis forventning, er afsnittet om hovedstadsproblemet. Forfatterens nøgterne omstændelighed er her velkommen. I afsnittet om skolevæsenet får man et indtryk af, hvor vanskeligt det er at være kommunalmand. En kreds af borgere anlagde sag imod kommunen og fik tilkendt erstatning, fordi deres kvarter belemredes med en noget støjende skole. Andre grundejere i samme kvarter reklamerede samtidig for deres udstykningsarealer med, at der skulle oprettes skole i kvarteret.

Personalhistorikerne vil glæde sig over de udførlige biografier over kommunalbestyrelsens medlemmer, som afslutter bogen. En ondsksfuld sætternisse har angivet et medlems fødselsår som 1984, men det fordunkler ikke den kendsgerning, at vi her har et omhyggeligt indsamlet og bearbejdet materiale, som vil give bogen værdi for noget videre kredse end lokalhistorisk interesserede. Ikke mindst arkiver o. lign. institutioner indlemmer med glæde den slags opslagsværker i deres håndbiblioteker.

Sigurd Jensen

Århusbørn på skyggesiden

IB GEJL: UNDER VÆRGERÅDET. *Forsømte og »forbryderske« børn i Århus 1905–15. Udgivet af Århus byhistoriske Udvalg. Universitetsforlaget, Århus 1967. 121 s. Ill. 20 kr.*

Udgangspunktet for det foreliggende arbejde er den såkaldte »Børnelov« fra 1905, som betegner et principielt nyt syn på samfundets forpligtelser overfor børnene. Vigtigst var vel nok, at man hermed opgav at anvende den almindelige straffelovs metoder overfor børn og unge ud fra en erkendelse af, at børns »forbrydelser« i vid udstrækning var et direkte resultat af det miljø, de var opvokset i. Det rigtige måtte derfor være at omplante barnet, altså fjerne det fra hjemmet og anbringe det i plejehjem eller en eller anden form for opdragelsesanstalt (den kriminelle lavalder hævedes samtidig fra 10 til 14 år). På lignende måde måtte samfundet gribe ind, hvor det drejede sig om forsømte eller vanrøgtede børn. Loven indførte lokale værgeråd, som kunne tildele forældrene en advarsel eller beskikke en tilsynsværge, men også anvende det radikale middel at fjerne barnet fra hjemmet og anbringe det i privat pleje eller i en passende institution, dog krævedes hertil overværgerådets godkendelse. Den direkte anledning til oprettelsen af værgerådene i 1905 var en meget kraftig stigning i børne- og ungdomskriminaliteten i de nærmest foregående år, som sættes i forbindelse med den stærke vækst i befolkningen. Det var problemer, man i tidligere industrialiserede lande længe havde haft inde på livet og også taget forholdsregler imod, men også i sammenligning med vore nabolande var Danmark ret sent på vej, og 1905-loven er således stærkt påvirket af en norsk lov fra 1896.

Undersøgelsen bygger alene på materiale fra de to århusianske værgeråds arkiver fra tiåret 1905–15. Gennemgangen af selve værgerådsvirksomheden falder i tre afsnit, vanartede, forsømte og vanrøgtede børn. Bl. a. ved hjælp af mange eksempler fra sagsakterne får man et klart, men ofte uhyggeligt, indblik i byproletariatets sociale kår; ca. 85% af værgerådsbørnene kom fra arbejderhjem. Temmelig indgående behandles det vanskelige spørgsmål om den rette placering af de fjernede børn; hvor det var muligt undgik man de egentlige opdragelsesanstalter, der ikke havde noget godt ry. En beskrivelse af de berøringsflader, værgerådene havde til samfundet, giver et meget fængslende billede af forældres reaktioner, det socialdemokratiske »Demokraten«s energiske interesse for værgerådernes arbejde – talrige anmeldelser kom til værgerådene via »Demokraten« – og den betydelige indsats, der blev øvet af den kristeligt-socialt institution »Kvindehjælpen«.

Man kan måske sætte et spørgsmålstegn ved værdien af så mange tabeller, som bogen bringer – og overskueligheden fremmes ikke ved opdelingen på de to værgerådskredse, som næppe kan have større interesse – og ligeledes ved skellet 1915. 1922, da institutionen ændredes betydeligt, havde været naturligare, og tidsrummet 1915–22 netop socialt interessant. Men bortset herfra er undersøgelsen indenfor sin begrænsning gennemført på en sober og dygtig måde.

Et helt andet spørgsmål er det, om denne begrænsning er særlig heldig. Set under en lidt videre synsvinkel er det behandlede materiale ikke fyldigt nok. Det er forfatteren naturligvis også godt klar over, f. eks. nævner han, at den halve snes breve om plejehjem, der findes i arkivmaterialet, ikke tillader videregående slutninger om de talrige plejehjemsanbringelser, der f. eks. i 1921 udgjorde ca. 2.500 i hele landet

(s. 81). Når man undtager forholdet mellem de to værgeråd i Århus og et par udblik til København, lades man også helt i stikken, hvad sammenlignende materiale angår, bl. a. i så centralt et spørgsmål som forholdet mellem værgerådsarbejdet i by og på land; hvordan lå det f. eks. med de børnekriminelle i landkommunerne? Man kan vanskeligt frigøre sig for tanken om, hvor meget der kunne vindes ved at dykke ned i kommissionsarkivet fra 1890'erne og ikke mindst i overværgerådets arkiv suppleret med materiale fra nogle udvalgte landkommuner og købstæder. Det skal villigt indrømmes, at bogens sigte dermed ville være blevet et andet og større, men spørgsmålet er alligevel, om det anvendte materiale faktisk kan bære en selvstændig publikation, eller om bogen som sådan ikke må siges på en måde at falde som offer for et for snævert lokalt hensyn.

Paul G. Ørberg

Sønderborg bys omskiftelige skæbne

HOLGER HJELHOLT M. FL.: SØNDERBORG BYS HISTORIE I OG II. 1960 og 1966. 349+351 s., ill. Henholdsvis 25 og 27 kr., indb. 45 og 49,50 kr.

I 1946 blev det i Sønderborg byråd foreslået, at der skulle udgives en bog om byens historie. Der blev nedsat et udvalg, som overdrog redaktionen af det planlagte værk til overarkivar, dr. H. Hjelholt med landsarkivar Peter Kr. Iversen som redaktionssekretær og museumsdirektør Jørgen Paulsen samt museumsinspektør Jørgen Slettebo som billedredaktører. Tyve år efter byrådets beslutning er værket blevet fuldent. I to nydeligt trykte, rigt illustrerede bind skildrer en række kyndige medarbejdere stadens omskiftelige historie fra dens spæde begyndelse som fiskerleje i ly af slottet i den ældre middelalder til den kønne og driftige by, vi kender fra nutiden.

Omskiftelig og rig på minder har denne historie været. Højdepunkterne – Chr. II's fangenskab på Sønderborg slot og kampene omkring Dybbøl – forbindes af enhver med byens navn, men det lille bysamfunds trivsel i mindre stormfulde tider fortjener nok så megen opmærksomhed. Som et naturligt handels- og administrationscentrum for det frugtbare Als og med sin strategisk vigtige beliggenhed var byen og slottet en efterstræbelsesværdig besiddelse, indtil 1460 næsten altid i de sønderjyske hertugers og holstenske grevers hænder. Derefter var byen i et århundrede underlagt kongen, så atter for 100 år under Hans den yngres og hans efterkommeres styre, til den efter 1667 falder til ro under enevoldskongernes landsfaderlige omsorg. Når hertil føjes de nationale problemer i det 19. århundrede og fremmedherredømmet 1864–1920, får vi en broget og spændende købstadshistorie, intimt knyttet til rigets skæbne.

Stoffet har været fordelt blandt en række medarbejdere. Nu afdøde arkivar Johanne Skovgaard skriver solidt og indgående om tiden indtil 1667. Tyngdepunktet i hendes fremstilling ligger naturligt nok i tiden efter 1500, da der kun findes sparsomme kilder til belysning af det middelalderlige Sønderborg. Rigsarkivar, dr. phil. Johan Hvidtfeldt tegner sig for tidsrummet 1667–1807, en livfuld skildring af en stagnerende småstad under enevælden, fuld af indre kævlerier, men enig i en stadig kamp for skattelettelse og navnlig i en håbløs kamp for at handel og næring på øen skulle forbeholdes byen. Når Hvidtfeldt i denne forbindelse taler om at Sønderborg »efter den merkantilistiske opfattelse, som rådede siden 15. årh.« skulle være »sta-

belplads« for Als, indebærer det dog en ret usædvanlig udvidelse af begrebet merkantilisme. Byhistoriens første bind slutter med dr. Hjelholts materialrige behandling af tiden 1807–64 med enkelte indskud af O. Kyhl, som omtaler de lokale krigshandlinger under de to slesvigske krige i et så utroligt knirkende sprog, at redaktionen burde være skredet ind. Dr. Hjelholts egen skildring kunne måske være kommet noget nærmere ind på den nationale udvikling i Sønderborg før treårskrigen, i hvert fald kunne omtalen af de statsopløsende kræfter i fællesmonarkiet have været mere nuanceret.

Byens udvikling under fremmedherredømmet behandles af landsarkivar Iversen i en meget givende fremstilling, der yder preussernes hårdhændede men effektive forvaltning fuld retfærdighed og giver en indgående beskrivelse af de store forandringer, der foregik i byen og i bybefolkningens levevis netop i denne tid, da industrialismen for alvor vandt indpas. Danskheden i Sønderborg var i denne periode underkastet svingninger. Dens næsten uafbrudte nedgangslinie efter byens indlemmelse i Preussen blev brudt sidst i 80'erne, bl. a. fordi garnisonen i byen formindskedes samtidig med at den danske udvandring standsede. Men Sønderborg Banks sammenbrud i 1895 ramte ikke mindst det danske borgerskab, derpå fulgte Køllerpolitikken og endelig blev den store tyske marinestation anlagt, som i 1910 bragte antallet af militærpersoner op på $\frac{1}{4}$ af byens civile indbyggertal, og som øvede betydelig indflydelse på byens handels- og restaurationsliv. Danskheden i Sønderborg syntes lammet, en omfattende fraternisering, der ytrede sig i sproglig ligegyldighed, i fælles foranstaltninger og fester m. v., var begyndt. Vi står her over for et interessant eksempel på, hvordan en række indgreb i et forholdvis lille og statisk bysamfund skaber betingelser for, at dets hævdevundne nationale mønster går i opløsning. I Sønderborg gik det ikke så galt, en enkelt mands indsats fremkaldte et omslag, men byens danskhed havde rigtignok også et opland at støtte sig til, som ikke var underkastet tilsvarende forandringer.

Ikke mindre interessant er den skildring, redaktør Kai Edvard Larsen giver af den politiske og økonomiske udvikling fra 1918–62, man hæfter sig især ved de revolutionære tilstande efter Tysklands sammenbrud og ved de vanskeligheder, der var forbundet med genforeningens gennemførelse. Her kunne måske en uddybning af J. P. Nielsens indsats tiltrænges, manden, der vandt Nordslesvigs tyske socialdemokrater for Danmark. Kai Edvard Larsens skildring suppleres af et særligt afsnit om byens kulturelle udvikling i tiden efter 1918, forfattet af lektor Viggo Petersen, der lægger hovedvægten på en minutiøs gennemgang af skolernes forhold, hvad der ikke er uberettiget, når man tænker på den vigtige rolle, der tilkommer skoler netop i et grænseområde.

Værkets afslutning – bortset fra et nyttigt sagregister udarbejdet af E. Strange Petersen og et ligeså uundværligt personregister ved arkivar Hans H. Worsøe – er en sand rosin i pølseenden. Slettebo skriver om slottet (en sammenfatning af den større bog, der kom i 1963) og om gader og huse i Sønderborg, en bygningshistorisk gennemgang, der på en meget fin måde resumerer og afrunder bogen, som Sønderborg by har grund til at være glad for.

Lorenz Rerup

Sognehistorie fra Als

KEGNÆS 1615–1965. *Træk af Kegnæs sogns historie. Udgivet i anledning af sognets 350-årige beståen. Sønderborg 1965. 244 s. Ill. 18 kr.*

I 1930'erne og 1940'erne udkom en serie sognehistorier fra Sønderborg amt i årsskriftet fra Historisk Samfund for Als og Sundeved. Det var i de fleste tilfælde materialesamlinger og fremstillinger af et mindre omfang, som da blev publiceret. I den ovennævnte bog møder vi den første sognehistorie af et større omfang fra øen Als.

Mens mange tidligere sognehistorier var enmandsarbejder, er denne bog resultatet af ti forfatters studier og flittige skrivevirksomhed. Arbejdet er foregået inden for det lille lokalhistoriske samfund for Kegnæs sogn. I en aftenhøjskolerække er materialet blevet fremlagt og de enkelte afsnit gennemgået kritisk af de lokale forfattere selv. Kun til et enkelt afsnit er der indkaldt professionel hjælp fra landsmuseet i Sønderborg, nemlig til afsnittet om sognets historie i oldtid og middelalder, som museumsinspektør Jørgen Slettebo har udarbejdet. Han optræder iøvrigt også i bogens endelige redaktion sammen med de to hovedforfattere, den afdøde lærer Georg Andreasen og sognets præst siden 1960, pastor Hans Madsen.

Bogen indledes med et afsnit om naturforhold på halvøen. Beskrivelsen er fængslende. Men den behandler især fuglelivet, som er forfatteren, farver Otto Behrends' hobby. Dette kapitel indeholder blandt andet en meget interessant kortskitse over dagtrækkende fugles ruter over det sydlige Lillebælt og Als.

I det forhistoriske afsnit opregnes bopladsfund og begravelsessteder. En større omtale ofres Kegborg, et lavt voldsted ved Drejet øst for Kegnæs fyr. På side 30 præsenteres læseren for et fantasifuldt rekonstruktionsforslag til borgbygningen. Denne tegning burde måske være undgået i en ellers særdeles nøgtern fremstilling. Straks efter følger Tilde Svenssons afsnit om sognets grundlægger, Hertug Hans den Yngre. Og med disse indledningsafsnit er vi fremme ved bogens egentlige emne, sognets historie gennem de sidste 350 år.

De to forfattere, gårdejerne J. Bladt sen. og jun., har skrevet henholdsvis sognets ældre landbrugshistorie og om Kegnæs kommune. Den førstes afsnit er langt og detaljeret og gengiver ældre dokumenter, men mangler iøvrigt alle kildehenvisninger. Kapitlet om kommunen er rigt på emner, men de bringes desværre i en noget tør annalistisk form. Ofte kunne man have lyst til at vide endnu mere om de enkelte begivenheder, som nævnes år for år. Beskrivelsen er iøvrigt ført frem til dato. Til eksempel kan nævnes, at endog en frednings- og byudviklingsplan for halvøens landsbyer og sommerhusområder er kommet med i bogen.

Det længste afsnit handler om de kirkelige forhold. I dette afsnit fortælles om kirkebygningen, præsterne og menigheden, og man præsenteres endnu engang for noget af det landbrugshistoriske stof fra de tidligere afsnit. Til sidst i kapitlet bringes en beundringsværdig kort oversigt over sognepræsterne og deres familieforhold. Dette afsnit udmærker sig forøvrigt ved at have gode kildehenvisninger.

Georg Andreasens kapitel om skolevæsenet hører ligesom det foregående afsnit til de traditionelle dele af en sognehistorie. Af stor interesse er de gengivne referater af skolekrøniken fra tiden efter 1872. Nogle af de statslige bestemmelser får undertiden læseren til mere end trække på smilebåndet. Afsnittet skæmmes af

en ret usandsynlig grundplan af den tidligere skole i Sønderby; mon ikke de på langs løbende vægge har haft et lidt mere retlinet forløb? Den »forenkled« N-formede kurve på side 164 kunne også med bedre held have været nedfældet i en enkelt sætning.

Bogens sidste trediedel består af ikke mindre end elleve korte afsnit. H. Bertelsen har skrevet de seks af dem. Han beretter om halvøens næringsliv, samfærdsel, lodseri og fyrvæsen samt om stormflodskatastrofen i 1872. Ligesom andre dele af bogen indeholder disse afsnit et væld af læseværdige skildringer fra nyere og nyeste tid, selv om mange af oplysningerne også her er serveret lidt vel skematisk. I de sidste afsnit møder vi et par forfattere, som endnu ikke har været nævnt. P. Wolf har beskrevet andelsbevægelse og foreningsliv og Chr. Esbensen har skrevet om sygekasse-, post- og telefonvæsen. Bogen afsluttes af et afsnit om den nationale udvikling i sognet samt nogle sider om befolkningsudvikling og kirkestatistik. Det sidste afsnit er væsenligst udtog af kapitlet om kirken og menighedslivet. Til allersidst, inden indholdsfortegnelsen, bringes en historisk oversigtstavle hvis enkle udførelse ikke hører til bogens bedste illustrationer.

Bogen om Kegnæs sogn rummer meget nyt stof om sognets tilstand i de tre hundrede og halvtres år, der er forløbet siden Hertug Hans den Yngre udskilte Kegnæs af sit landområde, som et selvstændigt sogn. Samarbejdet, som har givet dette resultat, er bemærkelsesværdigt omend ikke noget enestående. For tiden foregår der inden for Sønderborg amt et lignende arbejde i Ullerup sogn. Den lokale hjemstavnsforening er her begyndt med at udsende et duplikeret hefte på 55 sider om møllerne i sognet. Til dette arbejde kræves naturligvis ligesom for Kegnæs' vedkommende faglig hjælp til afslutning og publicering af et eventuelt værk. Til den tid må man da huske, også at konsultere en anden gren af de kulturhistoriske videnskaber, nemlig folkelivsforskningen. I bogen om Kegnæs sogn spiller det rent historiske materiale den overvejende rolle, der levnes kun få ord til beskrivelsen af byggemåden (på dette område har Kegnæs flere specialiteter), boligindretningen, folkelig overlevering, festsikke og lignende. Når talen drejer sig om hjemstavnsforeninger, lokalhistorisk forskning og publicering af sognehistorier, må man ikke glemme, at spørge alle slags historikere og museumsfolk til råds. Det burde der forøvrigt i enhver landsdel, i enhver egn, være mulighed for.

Finn Grandt-Nielsen